

BİR EYYUBİ MELİKİNİN PORTRESİ: MELİK EFDAL NUREDDİN ALİ B. SELAHADDİN EYYUBİ

Önder Kaya

Özet

Melik Efdal, Selahaddin'in ölümünden sonra Eyyubi hanedanı içinde baş gösteren krizin en önemli aktörlerinden biridir. Selahaddin'in en büyük oğlu olması nedeniyle onun yerini doldurma konusunda en güçlü adaydı. Fakat devlet yönetimindeki tecrübesizliği ve yeteneksizliği, amcası Melik Adil'le rekabet etmek zorunda kalması gibi nedenlerle bu avantajlı konumunu kaybetti. Önce Dımaşk'ı sonra da Mısır'ı amcası Melik Adil'e kaptıran Melik Efdal, Eyyubi topraklarının kuzey ucunda yer alan küçük Sümeysat kalesi ile yetinmek zorunda kaldı. Uğradığı hayal kırıklığı onu Anadolu Selçukluları'na yakınlaştırdı. Bu devletin himayesi altına giren Melik Efdal, I. İzzeddin Keykavus'un Halep seferine katıldı. Bu sefer sırasında Kuzey Suriye'deki egemenlik alanını genişletmek isteyen Anadolu Selçukluları tarafından kullanıldığının farkına vararak ikinci bir hayal kırıklığı daha yaşadı. 1225 yılında Sümeysat'ta ölen Melik Efdal, takip etmiş olduğu siyasetle Selahaddin sonrası dönemde ortaya çıkan Selçuklu-Eyyubi mücadelesinin ilk kıvılcımını yakmıştır.

Anahtar Kelimeler; Eyyubiler, Melik Efdal, Türkiye Selçukluları, Samsat.

Abstract

A portrait melik of Ayyubid Dynasty: Malik Afdal Nureddin Ali b. Saladin Ayyubid

Malik Afdal, after the death of Saladin, was one of the most important actors of the crisis which took place in The Ayyubid Dynasty. He was the strongest candidate to take his father's place because he was Saladin's eldest son, but he lost this advantageous position because he was inexperienced and untalented. He also had to compete against his uncle Malik Adil. Malik Afdal had lost Damascus and then Egypt to his uncle Malik Adil and he was left with only Samasota Castle which was on the northern most part of the Ayyubid territory. His great disappointment brought him much closer to Seljuks of Anatolia. He was taken under the protection of Seljuk's and joined the Aleppo crusade. During this crusade, he faced another disappointment because he understood that he was used by the Seljukians who wanted to enlarge their territory. After the death of Saladin, Melik Afdal started the Seljukian-Eyyubi political struggle. He died in Sümeysat at 1225.

Key Words; Ayyubid Dynasty, Malik Afdal, Seljukids of Turkey, Sümeysat.

Eyyubîler XII. yüzyılın son çeyreği XIII. yüzyılın ilk yarısında varlığını sürdürmüş, Haçlı seferlerinde kilit rol oynamış, bu dönem içerisinde Mısır, Suriye, el-Cezire, Yemen, Hicaz ve Doğu Anadolu siyasî haritasının belirlenmesinde etkili olmuş bir hanedandır. Bununla beraber Eyyubîler Batılı araştırmacılar tarafından genellikle Haçlı seferlerinde oynadıkları rol açısından incelenmişler, Türk tarihçileri de bu devleti Anadolu Selçukluları ve diğer Türk devletleri ile kurdukları münasebetler ölçüsünde ele almışlardır.

Eyyubî Devleti'nin "*Akrabalığa dayalı büyük bir aile gücü*" şeklinde tanımlayabileceğimiz devlet yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan iktidar ilişkilerinin kısmen karmaşıklığı bu dönemle ilgilenen araştırmacıların karşılaştığı güçlüklerin başında gelir. Bu nedenle Eyyubî meliklerinin biyografileri hakkında yapılacak çalışmaların bu karmaşıklığı büyük ölçüde aydınlatacağı kanaatindeyiz. Bu alanda yapılmış birkaç çalışma varsa da söz konusu devletin siyasî tarihinin ve idari yapısının tam olarak aydınlatılması hususunda yeterli olduğu söylenemez¹.

Eyyubî hanedanının başında bir sultan bulunmaktaydı. İlk iki Eyyubî sultanı döneminde özellikle Haçlı seferleri nedeniyle Dımaşk merkez kabul edilirken bu iki sultandan sonra gelen Eyyubî hükümdarları kendilerine merkez olarak Mısır'ı seçtiler. Selahaddin Eyyubî her ne kadar devletini Mısır'da kurmuşsa da hem Haçlılarla sürekli bir mücadele içinde olması ve hem de Zengî Atabeyliği'nin mirasçılığına soyunması gibi nedenlerle Dımaşk'ı kendine merkez edinmiştir. Onun ölümü ile Eyyubî Devleti, üç oğlu ve kardeşi Melik Adil'in idaresinde dört ana kısma ayrılmıştır. Selahaddin Eyyubî'nin büyük oğlu olan ve aynı zamanda çalışmamızın konusunu teşkil eden Melik Efdal Ali, Dımaşk ve çevresinin kontrolünü ele aldığı gibi, diğer Eyyubî melikleri

¹ Selahaddin Eyyubî sonrası Eyyubî meliklerinin biyografileri hakkında yapılan incelemeler daha ziyade Alman araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak J. L. La Monte, Selahaddin'in yeğeni ve aynı zamanda Hama hakimi olan Takiyeddin Ömer b. Şahansah b. Eyyub hakkında bir çalışma yapmıştır (Monte 1941, 149-160). Onun bu çalışmasını meşhur Alman müsteşrik H. L. Gottschalk'ın Melik Kâmil hakkında yaptığı geniş kapsamlı çalışması izlemiştir (Gottschalk 1958). Bir süre sonra ise Franz Josef Dahlmanns, Melik Adil hakkında yaptığı diğer bir çalışmayla bu alana önemli bir katkıda bulunmuştur (Dahlmanns 1975). Angelica Hartmann bir başka Hama meliki olan Melik Mansur'un özellikle tarihçiliği üzerinde durduğu bir çalışma yapmış, bu çalışmanın içinde Melik Mansur'un siyasî faaliyetlerine de yer vermiştir (Hartmann 1986, 570-606). Ülkemizde ise Faruk Sümer'in Melik Kâmil'in oğlu II. Melik Adil hakkında yaptığı inceleme dikkat çekicidir (Sümer 1991, 11-24). Ayrıca bizim el-Cezire ve Dımaşk'ta hakimiyet süren Melik Adil'in oğlu Melik Eşref hakkında yaptığımız çalışma da bu meyanda zikredilebilir (Kaya 2000); Suriye'deki Eyyubi egemenliğinin son güçlü temsilcisi olarak nitelendirilebileceğimiz II. Melik Nasır Salahaddin Yusuf hakkında da önemli bir doktora çalışması yapılmıştır (Kılıç 2001).

tarafından da sultan olarak tanınmıştır. Selahaddin'in ikinci oğlu Melik Aziz'in payına Mısır, üçüncü oğlu Melik Zahir Gazi'nin payına ise Halep düşmüştür. Fırat nehrinin ötesinde kalan el-Cezire'deki toprakların yanı sıra Kerek, Şevbek ve Ca'ber mevkiileri de Selahaddin'in kardeşi Melik Adil'e bırakılmıştır². Öte yandan hanedanın diğer bireyleri de Suriye'deki bazı önemli merkezlerde Selahaddin Eyyubî zamanında olduğu gibi pozisyonlarını korumuşlardır. Mesela Selahaddin'in yeğeni Takiyeddin Ömer'in oğlu olan Melik Mansur, Hama'da, bir diğer yeğeni Ferruḫşah'ın oğlu olan Melik Emced Behramşah, Ba'lebek'te, son olarak Selahaddin'in amcası Şirkuh'un soyundan gelen Melik Mücahid Hıms'ta hüküm sürüyorlardı. Söz konusu emirler Melik Efdal'in Dımaşk'taki hâkimiyetinin ilk günlerinde diğer Eyyubî Melikleri gibi ona bağlı kalmışlardır. Öte yandan bu Eyyubî melikleri yönetim merkezleri dışındaki kendilerine bağlı olan diğer beldeleri de ya ailelerinden bir melik ya da kendi gulamlarından biri vasıtasıyla yönetiyorlardı.

Melik Efdal Nureddin Ali, Selahaddin Eyyubi'nin henüz Fatımi devletinde vezir olduğu günlerde bir rivayete göre 566 bir diğer rivayete göre 577 yılının Ramazan ayında (Mayıs 1170 veya 1171) Mısır'da doğmuştur. Selahaddin'in en büyük oğlu olması nedeniyle eğitime de özel bir önem verilmişti. İskenderiye, Kahire ve Suriye'de imam ez-Zuhrî, İbnu'l-Berrî ve Ali es-Sülemî gibi dönemin değerli âlimlerinden dersler aldı³. Onun hakkındaki ayrıntılı bilgilerimiz siyasî hayata atılması ile başlar. Selahaddin Eyyubî'nin daha ilk yıllardan itibaren oğlu Melik Efdal'den büyük beklentileri vardır. Bu nedenle o, 582/1186 yılında devleti içinde bir takım tayinler yaptığı zaman, en önemli merkezi konumundaki Dımaşk'ın naipliğine Melik Efdal'i getirmiştir⁴. Bu tarihten itibaren de Melik Efdal, babasının önemli seferlerinde aktif olarak hazır bulunmuştur. Melik Efdal'in çıktığı ilk önemli sefer ise Eyyubî'lerin Haçlılarla olan mücadelesinde önemli bir safha durumundaki Hittin seferidir. Selahaddin Eyyubî bu savaş öncesinde Haçlılara ait bazı yerleri yağmalamıştır⁵. Selahaddin 583/1187 yılında meydana gelen bu savaş sonrasında Kudüs'ü fethetmiştir. Kudüs'ün Eyyubîler tarafından ele geçirilmesi üzerine Avrupa'da büyük bir infial meydana gelmiş ve bunun sonucunda İngiltere, Fransa ve Alman krallarının bizzat iştirak ettikleri III. Haçlı seferi başlamıştır. Bu sefer esnasında Haçlılar 585-587/1189-1191 yılları arasında Akka'yı muhasara etmişlerdir. Bu nedenle Selahaddin Eyyubî şehrin yardımına koşmak için,

² Selahaddin'in ölümünden sonra Eyyubî meliklerinin hâkimiyet bölgelerinin taksimi için bk. İbnü'l-Esir, 89; İbn Kesir, 75.

³ İbn Hallikan, III, 419.

⁴ İbn Kesir, XIII, 20.

⁵ İbn Kesir, XIII, 22; Bezer 2000, 82-83.

ailisinin önde gelen meliklerini ve el-Cezire bölgesinde kendisine tabî diğer hâkimleri harekete geçirmiştir ki Selahaddin'in oğlu Melik Efdal de bu sefer esnasında kardeşleri Melik Zahir Gazi ve Melik Zafir Hıdır ile beraber bizzat Eyyubî ordusunun merkezinde yer almışlardır. Bununla beraber Akka muhasarası gerek Haçlıların sayıca çok fazla olması ve gerekse de Eyyubî ordusu içerisindeki meliklerden bir kısmının bazı nedenlerle ordudan ayrılarak kendi beldelerine gitmeleri nedeniyle Eyyubîlerin aleyhine sonuçlandı ve Akka 587/1191 yılında Haçlılara teslim oldu⁶.

588/1192 yılında Eyyubî hanedanının önde gelen simalarından ve Selahaddin'in gözde emirlerinden Takıyeddin Ömer b. Şahaşah, Malazgirt'ten Ahlat'ı zabt etmek için harekete geçtiği sırada yolda öldü. Onun ölümü ile elinde tuttuğu geniş toprakların akıbeti hususunda bir dizi tartışma yaşandı. Zira Takıyeddin'in oğlu Melik Mansur, Hama'nın yanı sıra babasının Fırat'ın doğu yakasında kalan Harran, Ruha, Meyyafarikîn ve Sümeysat gibi beldelerinin hanedanın büyüğü olan Selahaddin tarafından ata mirası olarak kendisine bırakılmasını istiyordu. Fakat Selahaddin söz konusu geniş araziye, askerî başarıları ile kendini kanıtlamış olan Takıyeddin Ömer'e vermişti ve henüz yirmi yaşına bile girmemiş genç bir Eyyubî melikine bu kadar geniş bir arazinin idaresini bırakmayı uygun görmüyordu. Bu sırada Dimaşk'ta babasının nâibliğini yapan Melik Efdal de Dimaşk'ın naipliğini, amcasının oğlu Takıyeddin'in Fırat'ın doğusunda kalan topraklarının kendisine verilmesi karşılığında bırakmak istediğini babasına bildirdi. Genç melikin böyle bir harekette bulunmasını Dimaşk'ta devamlı surette babasının gölgesi altında kalmaktan rahatsız olması ve onun kontrolünden uzak bir beldede kendini ispat etmek arzusunda aramak gerekir. Selahaddin de ileride devletin yönetimini bırakmayı düşündüğü büyük oğlu Melik Efdal'in böyle bir tecrübe yaşamamasını uygun bulmuş olacak ki oğlunun talebini kabul etti.

~~Fakat Melik Mansur, bu oldubittiyi kolayca kabullenecek gibi görünmüyordu. Bu nedenle o, Selahaddin'in kararına muhalefet etti. Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî, Musul ve Sincar Zengîleri ile Amîd Artuklu hükümdarına haber göndererek Melik Mansur'a karşı oğlu Melik Efdal'in maiyetine asker vermelerini bildirdi. Bu esnada Melik Efdal de yanında söz~~

⁶ Haçlıların Akka muhasarası esnasında Selahaddin Eyyubî en başarılı kumandanlarından olan yeğeni Takıyeddin Ömer'e Fırat'ın doğusunda kalan Eyyubî topraklarını verirken, Zeyneddin Yusuf b. Ali Küçük'ün ölümüyle boşalan Erbil'in idaresine de onun kardeşi Muzaffereddin Gökbörü'yu tayin etmiştir. Her iki emirde kendilerine verilen yeni beldelerde bir takım düzenlemeler yaptıktan sonra dönecelerine dair Selahaddin'e söz vermişler ancak sözlerinde durmamışlardır. Bu iki tecrübeli emirin boşluğu da Eyyubî ordusunda fazlasıyla hissedilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Şeşen 1971, 357; İbnü'l-Esir, XII, 58-59 ve 63; İbnü'l-Adim, III, 92.

konusu beldeleri teslim almak amacıyla bir askerî kuvvet olduğu halde Haleb'e ulaşmış ve burada kardeşi Melik Zahir Gazi tarafından hürmetle karşılanmıştır. Gelişmelerin aleyhine seyrettiğini gören Melik Mansur, Eyyubî ailesinin bir başka büyüğü olan Melik Adil'e sığınmaya ve ondan yardım dilemeye karar verdi. Sonuç olarak Melik Adil, Selahaddin Eyyubî ile genç Hama melikinin arasını bulmayı başardı. Varılan yeni anlaşmaya göre Melik Mansur, Hama ve onun çevresinde bulunan Ma'aretu'n-Numan, Kaletü'n-Necm ve Selemiyye'ye kadar uzanan bir beldeye hâkim oluyordu. Fırat'ın doğusunda kalan Eyyubî toprakları ise Mısır'daki iktâlarından vazgeçmesi karşılığında Melik Adil'e bırakılıyor, Melik Efdal de yine eskiden olduğu gibi babasının Dımaşk naibi olarak kalıyordu.

Sorunun bu şekilde çözülmesi üzerine Dımaşk'tan Fırat'ın doğusundaki Eyyubî beldelerini teslim almak amacıyla yola çıkan ve Halep'te kardeşi Melik Zahir'e misafir olan Melik Efdal geri çağrıldı ve tekrar Dımaşk'taki görevinin başına döndü⁷. Bu olayı müteakiben ilerleyen yıllarda el-Cezire, Eyyubî hanedanının elinden çıkana kadar Melik Adil'in oğullarının kontrolünde kalacak, Hama ise 742/1341 yılında buradaki hâkimiyetleri sona erdirilene dek Melik Mansur'un soyundan gelen idareciler tarafından yönetilecektir.

Melik Efdâl'in Eyyubî Sultanı Olması

589/1193 yılında Selahaddin'in ölümüyle Eyyubî Devleti ilginç bir döneme girmiştir. Selahaddin, Eyyubî melikleri üzerinde güçlü bir merkeziyetçilik uyguluyor, ailenin tüm meliklerini kontrol altında tutuyordu. Hanedanın müessisi olması nedeniyle bu hususta pek zorlandığı söylenemez. Fakat onun ölümüyle hanedan üyelerinin yeni pozisyonlarının ne olacağı problemi ortaya çıktı. Bu problem ilk zamanlar kendisini yoğun bir şekilde hissettirmedi. Zira hanedanın önde gelen melikleri Selahaddin Eyyubî'nin son zamanlarındaki konumlarını muhafaza ediyorlardı. Bununla beraber Selahaddin Eyyubî'nin yerini kimin alacağı, diğer bir deyişle Eyyubî hanedanının liderliğine kimin geçeceği sorunu bir süre sonra gündeme geldi. Kaynaklar Selahaddin'in kendi yerine büyük oğlu Melik Efdal'i düşündüğünü ve bu hususta hayatının son günlerinde Dımaşk'ta bulunan devlet erkânına ve askerlerine ölümünden sonra büyük oğlunun sultanlığını tanıma hususunda birkaç defa yemin ettirdiğini belirtirler⁸. Esasen Selahaddin'in en önemli askerî

⁷ Şeşen 1971, 359; İbnü'l-Esir, XII, 78-79; İbnü'l-Adim, III, 121-122; Ebu'l-Ferec, II, 459; Şeşen 1983, 87; Hartmann 1986, 572-573.

⁸ İbnü'l-Esir, XII, 89; İbn Kesir, XIII, 70.

üssü ve merkezi olan Dımaşk'ı daha sağlığında oğlu Melik Efdal'in niyâbetine vermesi onun bu hususu çok önceden düşündüğünün bir delilidir.

İlk zamanlar Melik Efdal'in bu pozisyonuna Eyyubî hanedanından açıkça bir muhalefet gelmedi. Ancak onun bütün hanedan tarafından sultan olarak tanınıp tanınmadığı sorunu sürençemededir. Zira 589-591/1193-1195 yılları arasında Eyyubî meliklerinin bastırdıkları paralarda Melik Efdal'in ismi zikredilmez ki bu da onun sultanlığının kâğıt üzerinde kaldığının kanıtıdır⁹. Yalnız Hıms hâkimi Melik Mücahid bu konuda bir istisna teşkil eder. Zira Hıms'ta, Melik Efdal adına kesilen sikkelerin varlığını biliyoruz¹⁰.

Esasen Melik Efdal'in önünde hükümdarlık politikasını ve siyasal hedeflerini belirlemesi açısından daha saltanatının ilk günlerinden itibaren iki seçenek bulunmaktaydı. Ya devlet ricali ve güçlü akrabaları ile işbirliği yaparak babasından kalan devleti konfedere bir şekilde yönetecekti ya da bu mahallî idarecilerin gücünü ve nüfuz alanlarını yavaş yavaş sınırlayarak bir çeşit merkezî devlet idaresi kuracak ve kendisine muadil hiçbir güç bırakmayacaktı. İkinci seçenek için büyük bir güce ve karizmaya ihtiyacı vardı ki her ikisi de Melik Efdal'de bulunan özellikler değildi¹¹.

Melik Efdal'in sultanlığına ilk tavır takınanlardan biri Melik Adil oldu. O, Melik Efdal'in hükümdarlığını ilk zamanlar tanımak istemedi. Fakat ilginçtir ki ortak menfaatler kısa bir süre sonra bu iki Eyyubî melikini bir araya getirdi. Melik Efdal için en büyük tehdidi Mısır'da bulunan ve kendisinden sonra Selahaddin'in en büyük oğlu durumundaki Melik Aziz oluşturuyordu. Özellikle Melik Efdal'in veziri ve aynı zamanda meşhur müellif İbnü'l-Esir'in ağabeyi olan Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in idaresinden hoşnut olmayan Dımaşk'lı bir gayrı memnunlar zümresi Mısır'da Melik Aziz'in yanına sığınmış ve onu Melik Efdal üzerine bir sefere teşvik etmeye başlamışlardı. Diğer yandan Melik Adil de özellikle Musul hâkimi olan Zengilerden Atabeg İzzeddin Mesud tarafından tehdit ediliyordu. Nitekim bu hükümdar 589/1193 yılında Selahaddin'in ölümünü müteakiben el-Cezire hâkimi Melik Adil'e karşı bir ittifak kurmaya muvaffak olmuştu ki bu ittifakta kendisi dışında Mardin Artukluları, Ahlat'taki Şah-ı Ermen ve Sincar Atabegliği de bulunuyordu.

Tüm bu gelişmeler üzerine Melik Efdal amcasına bir elçi göndererek ortak hareket etmek teklifinde bulunmuştu. O, mektubunda kısaca bir durum değerlendirmesi yaparak hem Dımaşk'ı tehdit eden Melik Aziz'e hem de el-

⁹ Melik Efdal'in Dımaşk'taki hâkimiyeti esnasında Eyyubî ülkesinde bastırılan paralar hakkında şu eserlere bakılabilir; Artuk ve Artuk, 1971; Balog 1980.

¹⁰ Balog 1980, 241; Artuk ve Artuk 1971, I, 240.

¹¹ Dahlmanns 1975, 46.

Cezire'de Melik Adil'e ait toprakları tehdit eden İzzeddin Mesud'a karşı ortak hareket etmeyi teklif etmiştir. Melik Adil, Musul Atabeği İzzeddin Mesud'un yanında Sincar askerleri de olduğu halde kalabalık bir ordu ile üzerine yürüdüğü haberini alınca yeğenin teklifini kabul etmiş ve Melik Efdal de bunun üzerine Hıms hâkimi Melik Mücahid ve Ba'lebek hâkimi Melik Emced'e mektup yazarak hızlı bir şekilde amcası Melik Adil'in yardımına gitmelerini bildirmiştir. Söz konusu melikler Musul Atabeğinin Melik Adil'e ait bölgeye girmesinden önce yetişmişler ve bu sayede Melik Adil durumunu kuvvetlendirmiştir. Gelişmeler üzerine Mardin hakimi Hüsameddin Yölük Arslan, Melik Adil'e bir elçi göndererek İzzeddin Mesud ile kurduğu ittifaktan ayrıldığını bildirmiş ve özür beyan etmiştir¹². Sonuç olarak Melik Efdal'in göndermiş olduğu bu takviye birlikler İzzeddin Mesud üzerinde caydırıcı bir tesir yapmış ve Musul hâkimi, Ra'su'l-Ayn yakınlarında şiddetlenen hastalığının da tesiriyle Melik Adil'le savaşmadan geri dönmüştür¹³.

Böylece Melik Efdal babasının ölümünden kısa bir süre sonra cereyan eden bu olayın akabinde hem amcası Melik Adil'e yardım ederek el-Cezire'deki Eyyubî nüfuzunu korumuş hem de Suriye'deki Eyyubî meliklerini amcasının yardımına göndererek en azından Suriye emirleri üzerindeki otoritesini ispat etmiştir. Yaşanan gelişmelere rağmen sonraki yıllar Melik Efdal için hiç de kolay geçmeyecektir. Melik Efdal'i, sultanlığının meşrûiyetini koruma hususunda hanedan üyeleri ile girişeceği zorlu bir mücadeleler dönemi beklemektedir.

Değişen Güç Dengeleri

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Eyyubi Devleti her ne kadar Mısır'da kurulmuşsa da özellikle Haçlılara karşı önemli bir hareket üssü olma ve doğudan gelen yardım güçlerinin kolayca ulaşabilmesi gibi stratejik nedenlerle Dımaşk, daha Selahaddin Eyyubî döneminde ön plana çıkmıştı. Bu nedenle Melik Efdal, babasının ölümünden sonra kardeşleri içinde devlet ricali ve büyük komutanları hizmetinde bulundurma yönünden oldukça avantajlı bir

¹² Hüsameddin Yölük Arslan, Musul hakimi İzzeddin Mesud'la kurduğu ittifaktan ayrılmakla kalmamış aynı zamanda Mardin'de Melik Adil adına para da bastırması ve onun metbûluğunu tanımıştır. Bkz. Artuk ve Artuk 1993, 95.

¹³ Şeşen 1971, 363-364. Ayrıca İmadeddin İsfahanî, Melik Adil'in Melik Efdal tarafından kendisine gönderilen yardım kuvvetlerini Musul ve Sincar Atabegliklerine ait beldeleri zabt etmek için karşı hücumla geçirdiğini ve bunun sonucunda Suruc ve Rakka gibi Zengiler ait beldeleri kendi topraklarına katıp Nusaybin'i yağmalattığını da sözlerine ekler. Şeşen 1971, 364; İbnü'l-Esir, XII, 90-92; İbnü'l-Adim, III, 129; Ebu'l-Ferec, bu orduya Melik Efdal'in emri üzerine Mısır hakimi Melik Aziz, Halep hakimi Melik Zahir ve Hama hakimi Melik Mansur'un da asker kattıklarını bildirir. Bk. Ebu'l-Ferec, II, 466-467.

konumdaydı. Selahaddin'in sağ kolu olan Kadı el-Fadıl, Melik Efdal'in hizmetinde bulunduğu gibi Kadı Bahaeddin ibn Şeddad, tarihçi ve devlet adamı İmadeddin Katip el-İsfahanî gibi alimler de bu esnada Dımaşk'ta ikamet ediyor ve Melik Efdal'e çeşitli vesilelerle hizmet sunuyorlardı. Selahaddin döneminin askerî seferlerinde oldukça önemli rol oynayan Salahiyye ve Eseddiyye memluk gruplarının önde gelen simaları konumundaki Fahreddin Cerkes, Meymun el-Kasrî, Sunkur el-Kebir gibi emirler de yine Melik Efdal'in hizmetinde yer alıyorlardı¹⁴.

Babasının ölümü esnasında Melik Efdal 23-24 yaşlarından bulunuyordu. Bununla beraber Selahaddin Eyyubî'nin, en büyük oğlu olması hasebiyle Melik Efdal'i daima yanı başında tutması ve ona Dımaşk naipliğini vermesi Melik Efdal'in nispeten de olsa bağımsız hareket etmesini ve devlet yönetiminde yeterli tecrübeye ulaşmasını engellemiştir. Bu tecrübesizliği devlet idaresinde kendisine yardım edecek kişileri seçerken iyiden iyiye gün yüzüne çıkmıştır. Melik Efdal, babasının ölümünden sonra meşhur tarihçi İzzeddin İbnü'l-Esir'in kardeşi olan Ziyaeddin İbnü'l-Esir'i kendisine vezir yapmış, bu durum Selahaddin Eyyubi zamanında devlet idaresinde oldukça mühim roller oynayan Kadı el-Fadıl, Bahaeddin ibn Şeddad, İmadeddin Kâtip el-İsfahanî gibi şahısların kendisinden soğumasına sebep olmuştur. Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in Melik Efdal'in gözündeki hızlı yükselişi söz konusu bürokratların Melik Efdal'den soğuması ve uzaklaşmaları ile doğru orantılıdır.

Melik Efdal'in hizmetinden ilk ayrılan kişi aynı zamanda Selahaddin'in veziri ve sağ kolu olan Kadı el-Fadıl olmuştur. Kadı el-Fadıl, Melik Efdal'in Dımaşk'ta çevresine tecrübesiz kişileri toplayıp vaktinin büyük bir kısmını eğlence ile geçirmesine ve bu esnada babasının bazı gözde emir ve bürokratlarını kırmasına daha fazla dayanamamış ve Selahaddin'in ölümünün üzerinden daha bir sene geçmeden Melik Efdal'den izin isteyerek Mısır'da bulunan Melik Aziz Osman'ın yanına gitmiştir¹⁵. Onu, İbn Şeddad izlemiş ve O da Halep'te bulunan Selahaddin bir diğer oğlu Melik Zahir'in yanına giderek burada yerleşmiştir. İbn Şeddad, Halep'te son derece sıcak karşılanmış ve kısa bir süre Melik Zahir tarafından Abbasî halifesi Nasır li-Dinillah'a elçi olarak gönderilmiştir. O, Melik Zahir'in oğlu Melik Aziz zamanında da Halep'teki nüfuzunu arttırarak korumuştur¹⁶. Diğer yandan Selahaddin Eyyubi döneminin en gözde bürokratlarından İmadeddin Kâtip el-İsfahanî ise çocukları Dımaşk'ta

¹⁴ Söz konusu kişilerin Melik Efdal'in hizmetinde bulunmaları ile ilgili bk. İbn Vasıl, III, 7, 11-12.

¹⁵ İbn Vasıl, III, 11.

¹⁶ İbn Vasıl, III, 8 ve 12.

tahsil gördüğü için, Melik Efdal'e kırgın olduğu halde Dimaşk'tan ayrılmamıştır¹⁷.

Melik Efdal'in kaybı sadece söz konusu kişilerle sınırlı kalmamıştır. Yine O, babası zamanında pek çok askerî başarıya imza atan Fahreddin Cerkes, Meymun el-Kasrî, Şemseddin Sunkur el-Kebir, Sarımeddin Kaymaz en-Necmî¹⁸ gibi Salahiyye ümerasını da küstürdü. Zira Melik Efdal'in veziri olan Ziyaeddin İbnü'l-Esir, bu emirlerin iktalarında bir takım değişiklikler yaparak gücünmelerine sebep olmuştur¹⁹. Sonuç olarak bu emirler de Mısır'a giderek Melik Aziz'in hizmetine girmişlerdir. Fahreddin Cerkes, Melik Aziz'in çocuklarının hocalığına tayin edilirken, Meymun el-Kasrî ve Sunkur el-Kebir'de Melik Aziz'in hususî işlerine tayin olunarak onun yanında yer almışlardır²⁰.

Selahaddin'in Çocukları Arasındaki İlk Kriz

Daha önce zikredildiği gibi Melik Efdal'in yanından ayrılanlar daha ziyade Mısır'a giderek Melik Aziz Osman'ın hizmetine girmişlerdi. Bu nedenle Mısır'da Melik Efdal ve veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esir aleyhine gayet güçlü bir muhalefet oluştu. Söz konusu ümera ve devlet adamları Melik Aziz'i, Melik Efdal'in aleyhine kışkırtmaya başladılar. Esasen Eyyubî devletinin temellerinin atıldığı ve oldukça zengin gelir kaynaklarına sahip olan Mısır'ı elinde tutan Melik Aziz de Dimaşk'ı ele geçirmeden hükümdarlığını tam anlamıyla emniyet altına alamayacağına inanıyordu. Zaten tarihi süreç de bunu göstermektedir. Tolunoğulları ve Fatımîler gibi Mısır'da kurulan devletler Suriye ve Filistin'deki topraklarını kaybettikten sonra fazla iktidar sürememiş ve doğudan gelen güçler tarafından bu devletlerin hâkimiyetlerine son verilmiştir. Diğer yandan Melik Aziz, babasının en yakın adamlarının kendi saflarına katılmasını hükümdarlığını meşrulaştırıcı bir etken olarak görmüş olmalıdır. Yine o, tıpkı babası zamanında olduğu gibi Eyyubî topraklarındaki tek söz sahibi kişi olmayı

¹⁷ İbn Vasıl, III, 13.

¹⁸ Selahaddin'in en gözde emirlerinden olan bu zat yaptığı hayır eserleri ile de bilinir. Dimaşk'taki Kaymazıyye medresesi ve yine kendi adını taşıyan hamam, inşa ettirdiği en önemli eserlerdendir. 596/1200 yılında ölen bu emir için bk. İbn Kesir, XIII, 100.

¹⁹ Dahlmans 1975, 47.

²⁰ İbn Vasıl, III, 11 ve 27; Dahlmans 1975, 47. Melik Efdal, söz konusu bürokrat ve emirleri gücendirdiği için İmadeddin Kâtip el-İsfahanî tarafından açıkça eleştirilmiştir. Melik Efdal zaman zaman İmadeddin'i huzuruna çağırarak onunla müzakerelerde bulunurdu. Bu müzakerelerden birinde İmadeddin, ona bütün tecrübeli devlet adamlarını kendisinden uzaklaştırdığını ve kendi saltanatını kendi elleri ile tehlikeye attığını söylemiş, gözünün Ziyaeddin İbnü'l-Esir'den başkasını görmediğini bunun ise tecrübeli devlet ricalini gücendirdiğini de genç Eyyubî sultanına ifade etmişti. Bk. İbn Vasıl, III, 12-13.

ve gerektiği zamanda ve gereken yerlerde hanedan üyelerinin yönetim alanlarında değişiklikler yapabilmeyi tasarlamış olmalıdır. Fakat Selahaddin zamanında aile içinde onun nüfuzuna muadil olabilecek bir hanedan üyesi yokken, hâlihazırda Melik Aziz'e rakip olarak Dımaşk'ta Melik Efdal, Halep'te Melik Zahir ve daha da önemlisi el-Cezire'de Eyyubî ailesinin büyüğü durumundaki Melik Adil bulunuyordu.

Melik Aziz, planlarını gerçekleştirmek için bir yerden başlamaya karar vermiş ve uygun zamanı beklemeye başlamıştır. Beklediği fırsat kısa bir süre sonra doğmuştur. 589/1193 yılında Melik Efdal, Kudüs'ü layığıyla koruyamayacağına inandığı için veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in de telkinleriyle burayı Melik Aziz'e devretmeye karar vermişti. Fakat Melik Efdal'in Kudüs'teki naipleri Selahaddin'in ölümünden kısa bir süre sonra buradaki vakıf gelirlerinde önemli miktarda yolsuzluklarda bulunmuşlar ve bu yolsuzlukların ortaya çıkmasından korktukları için de Melik Aziz'e şehri terke etmemeye ve direnmeye karar vermişlerdi. Onların şehri teslim etmeme konusundaki bu kararlı tutumu Melik Efdal'in kulağına gelince o da Kudüs'ü Melik Aziz'e devretmekten vazgeçmiştir²¹.

Melik Aziz, ağabeyinin Kudüs'ü kendisine devretme kararına ne kadar sevinmişse bundan vazgeçmesi karşısında da o denli hayal kırıklığına uğramıştır. Melik Aziz, daha önce Kudüs'ün kendisine devredildiği haberini alır almaz Melik Efdal'in yanından kendi yanına gelmiş olan ümeradan Sunkur el-Kebir ve Meymun el-Kasrî'ye Kudüs'ün kuzeyinde yer alan Nablus'tan iktâlar vermişti. Oysa ağabeyinin şimdi Kudüs'ü teslim etmektan vazgeçmesi Melik Aziz'i hem kırmış, hem de zor durumda bırakmıştı. Bu gelişmelere bir de Dımaşk'tan Mısır'a gelen ümerâ ve devlet adamlarının Melik Aziz'i Suriye seferine teşvik etmeleri eklenince 590/1194 yılı başlarında Suriye seferi için hazırlıklara başlandı.

Diğer yandan Melik Efdal de kardeşinin bu hazırlıklarını haber aldığı için Suriye'deki diğer Eyyubî meliklerinin yanısıra el-Cezire hâkimi olan amcası Melik Adil'den de yardım talebinde bulundu. Bu talep üzerine Melik Aziz'in Suriye'ye adım atması ve Dımaşk'ı elde etmesi durumunda kendilerine yaşam hakkı tanımayacağına inanan Hama hakimi Melik Mansur, Hıms hakimi Melik Mücahid'in yanısıra Halep hakimi Melik Zahir Gazi ve el-Cezire hakimi Melik Adil de, Melik Efdal'e destek vermek amacıyla askerlerinin başında harekete geçtiler²².

²¹ Dahlmanns 1975, 48; Humphereys 1977, 93-94.

²² İbnü'l-Esir, XII, 105; İbn Vasil, III, 18-19; Dahlmanns 1975, 48.

Kaynaklarımızdan İbn Vasıl, Melik Efdal'in herşeye rağmen meseleyi barışçı yollardan çözümlenmek amacıyla olduğunu ve kan dökülmesini önlemek için de hutbe ve sikkelerde kardeşinin adına yer vermeyi taahhüd etmeyi düşündüğünü zikreder. Fakat onun bu teşebbüsü veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esir ve diğer yakın adamları tarafından engellenerek kendisine "Sen Selahaddin'in büyük oğlusun. Böyle bir hareket sana yarar değil zarar getirir. Hükümdarlar nezdinde saygınlığını yitirirsin. Yapman gereken adamlarını toplayarak kardeşinin hücumunu karşılamaktır. Hutbe de sikke de senin hakkındır" denilmiştir²³.

Tüm bu konuşmaların akabinde yukarıda zikrettiğimiz Eyyubî meliklerinin askerleriyle Dımaşk'a ulaşması üzerine Melik Efdal, kardeşini karşılamak için Dımaşk'ın dışına çıkmıştır. Melik Aziz ise bu sefer esnasında maiyetinde bulunan oldukça tecrübeli Salahıyye ve Esediyye birliklerine güveniyordu. Herşeye rağmen Melik Efdal, meseleyi barışçı yollardan çözüme konusundaki uğraşlarında devam ediyordu. Bu nedenle o kardeşine, İmadeddin Kâtip el-İsfahani'yi elçi olarak gönderdi. Gayet çetin geçen müzakereler sonucunda iki kardeş arasında bir anlaşma gerçekleşti (Receb 590/Temmuz 1194).

Bu anlaşmaya göre Kudüs ve civarındaki bazı şehirler Melik Efdal tarafından kardeşi Melik Aziz'e terk edilecek, buna karşılık Melik Adil de Mısır'daki eski iktalarına yeniden sahip olacaktı. Diğer yandan Halep hakimi Melik Zahir'e de, Melik Efdal'e ait olan Suriye kıyısındaki Cebele ve Lazkiye şehirleri terk edilecekti²⁴.

Böylece Suriye'deki mevcut durum mümkün olan en az değişikliklerle korunmuş, hem Melik Efdal'in Suriye'deki egemenlik alanı kısıtlanmış hem de Melik Aziz'e mümkün olan en az taviz verilmiştir.

Melik Aziz, Melik Efdal'in ordugâhına giderek kardeşleri ile hediyeleştikten sonra Mısır'a geri dönmüştür. Öte yandan Melik Efdal, müttefiki olan melikleri Dımaşk'a davet etmiş ve 590 yılı Şaban ayının ortalarından Ramazan ayının ortalarına kadar (Temmuz-Ağustos 1194) söz konusu melikler Dımaşk'ta kutlamalara devam etmişlerdir²⁵.

Bütün bu gelişmelere rağmen Melik Efdal'in daha önce meydana gelen olaylardan yeterince ders almadığını ve önde gelen ümera ve ulemayı incitmeye

²³ İbn Vasıl, III, 27-28.

²⁴ İbnü'l-Esir, XII, 99; Ebu'l-Ferec, II, 468; Dahlmans 1975, 50. Diğer yandan İbn Vasıl, Melik tarafından Melik Aziz'e elçi olarak gönderilen İmadeddin Katip el-İsfahani'nin elçilik görevinden uzun uzadıya bahsedirse de anlaşmanın maddeleri hakkında bilgi vermez. Bk. İbn Vasıl; III, 30.

²⁵ İbn Vasıl, III, 35-37.

devam ettiğini görmekteyiz. Melik Efdal'in, kardeşi Melik Aziz'le anlaşmasından kısa bir süre sonra Aclun emiri ve aynı zamanda Salahiyye'nin önde gelen simalarından biri olan İzzeddin Üsâme ve ondan kısa bir süre sonrada Salahiyye'nin bir diğer önemli isimi olan Şemseddin Salar, Melik Efdal'i terk ederek Mısır'a gittiler. Bu iki emiri Dımaşk kadısı Şerefeddin ibn Ebi Asrun takip etti. Melik Aziz kendisine katılan bu yeni isimlere de tıpkı daha öncekilere davrandığı gibi davranmış ve bunlara büyük ikramlarda bulunmuştur. Nitekim o, Kadı Şerefeddin ibn Ebi Asrun'u Mısır kadılığı görevine getirdi. Yazık ki kaynaklarımız söz konusu kişilerin Melik Aziz'in safına geçişlerini bildiriyorlarsa da bunun nedenleri hakkında tafsilatlı bilgi vermemektedirler²⁶.

Babasının çevresindeki değerli insanların kendisini birer birer terk etmesi Melik Efdal'i aklını başına almaya zorlamıştır. Melik Efdal, daha önce sarayda tertip ettiği içki ve işret âlemlerini terk etmeye yemin etmiş, saraydaki içki kaplarını kırdırılmış ve kendi hattı ile Kur'an yazmaya başlamıştır. Onun bu davranış değişikliğine yönelmesinde çevresinden gelen baskıların ve özellikle halkın giderek artan tepkisinin rolü de büyük olmalıdır²⁷.

Memluklar Arası Rekabet ve İkinci Kriz

Selahaddin'in ölümünden sonra oğullarından hiçbirinin onun yerini dolduramaması, Eyyubî ümerasının da bir iç çekişmeye sürüklenmesine sebep olmuştur. Askerî kademenin bu dönemdeki önemi artmış ve bu güçler genç Eyyubî meliklerinin politikalarına da doğrudan doğruya tesir eder hale gelmişlerdi.

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere Selahaddin'in Memluklarının oluşturduğu Salahiyye'nin²⁸ önde gelen isimleri Melik Efdal'e cephe alarak Mısır'da bulunan kardeşi Melik Aziz'in yanına gitmişlerdi. Bu esnada Mısır'da Eyyubî ordusunun bir başka önemli grubu olan ve Selahaddin'in amcası Esedüddin Şirkuh'a nispetle Esediyye namı ile anılan askerî kuvvetten de bir miktar asker bulunuyordu. Salahiyye'nin önde gelen simaları Mısır'daki bu Esediyye grubunu tasfiye yoluna gitmişlerdir. Bunun sonunda Mısır'daki Esediyye ümerasası da Melik Aziz'e cephe alır hale gelmiştir.

²⁶ İbnü'l-Esir, XII, 105; İbn Vasıl, III, 39-40; S. Humphreys 1977, 97-98.

²⁷ İbn Vasıl, III, 40. Eyyubî meliklerinin en azından bir kısmının içkiye mübtela derecesinde düşkün olduklarını bilmekteyiz. Fakat söz konusu melikler gerek Haçlılar ile olan mücadeleleri nedeniyle ve gerekse kendi aralarında yaptıkları mücadeleler esnasında Abbasî halifesinin ve daha da önemlisi Sünnî halkın desteğini sağlamak istedikleri için içkiye olan meyillerini gizlemişler ve bu özelliklerinin bilinmemesi için gayret sarf etmişlerdir.

²⁸ Bu gruba Selahaddin'in lakabı olan Melik Nâsır lakabından dolayı Nasiriyye de denilir.

Melik Aziz'in nezdinde büyük ikram ve mevkilere kavuşan Salahiyye ümerası, onu Dımaşk'ı alma konusunda kışkırtmaktaydılar. Zira Dımaşk aynı zaman da Esediyye'nin merkezi konumuna gelmişti. Salahiyye ümerası, Melik Aziz'i Dımaşk hâkimi Melik Efdal ile korkutmuşlar ve ona "Biz, kardeşinin Esediyye ümerası ve Suriye melikleri ile ittifak ederek senin elinden Mısır'ı almalarından korkmaktayız" diyerek kardeşinden önce harekete geçmesini ve Dımaşk'ı ele geçirmesini tavsiye etmişlerdir²⁹. Melik Aziz de Dımaşk'ı almadan Mısır'da tam anlamıyla rahat bir saltanat süremeyeceğinin bilincinde olduğu için sefer hazırlıklarına girişmiştir.

Melik Efdal, kardeşinin hazırlıklarını öğrenir öğrenmez bir dizi tedbir yoluna gitmiştir. İlk olarak, çevresinde bazı önde gelen devlet adamları ile istişarede bulunan Melik Efdal³⁰, vakit kaybetmeden siyasi müttefik arayışına girişmiş ve bu arayışta da başarılı olmuştur. Zira Suriye'deki Eyyubî meliklerinden herhangi birinin Eyyubî hanedanı üzerinde tek başına otorite tesis etme imkânı yoktu. Bu yüzden bu melikler Dımaşk'ın Melik Aziz'in eline geçmesi durumunda kendi hâkimiyetlerinin sallanacağını biliyor ve mevcut statünün değişimine hiç de sıcak bakmıyorlardı ki Melik Efdal'in istediği de buydu. Mevcut ortamın değişimini arzulanabilecek tek kişi ise el-Cezire hakimi olan Melik Adil'di. Fakat o da kendi istediği yer ve zamanda bu statü değişikliğini istiyor, kendi menfaatlerine hitap etmeyen hiçbir değişikliğe sıcak bakmıyordu.

Melik Efdal ilk olarak çok güvendiği amcası Melik Adil'in yanına gitti³¹. Melik Adil'le Ca'ber kalesinde buluşan Melik Efdal³², onunla bir çadırda

²⁹ Salahiyye ve Esediyye arasındaki rekabetin boyutları hakkında bk. İbnü'l-Esir, XII, 105-106.

³⁰ Melik Efdal, devlet ricali ile yaptığı çeşitli görüşmelerde farklı tekliflerle karşılaşmıştır. Mesela İmadeddin Kâtip el-İsfahani, Melik Efdal'le yaptığı görüşmede Melik Aziz'in istediği tek şeyin Dımaşk'ta kendi adına hutbe okunması olduğunu beyan etmiş ve bu konu için Melik Aziz'le didişmenin gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Melik Efdal'in veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esir ise Melik Efdal'e hükümdarlık haklarını sonuna kadar savunmasını telkin ederek ve onu müttefik arayışına sevk etmiştir. Bk. İbn Vasıl, III, 42.

³¹ İbnü'l-Esir'in ifadesine göre Melik Efdal, amcasına o denli güveniyordu ki Dımaşk'tan Melik Adil'le birleşmek için ayrılırken adamlarına "Eğer amcam benden önce Dımaşk'a ulaşırsa kendisini şehre alın" talimatını dahi vermişti. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 106. Diğer yandan Halep hakimi Melik Zahir de kardeşi Melik Efdal'i, amcalarına güvenmeme konusunda ikaz etmiştir. Melik Zahir, kardeşine yazdığı bir mektupta amcalarından hiçbir iyilik beklememesini, ondan bir iyilik gelecek olsa damadı olması nedeniyle kendisinin ona daha yakın olduğunu hatırlatmış ve bu konuda kardeşini uyarmıştır. İbnü'l-Esir, XII, 109; Ebu'l-Ferec, II, 469. Diğer yandan Melik Zahir, amcasına duyduğu güvensizliği sonraki yıllarda da açığa vurmaktan çekinmemiştir. Nitekim o, ölüm döşeginde iken kayınpederi olan Melik Adil'e bir elçi göndererek öz torunu olan Melik Aziz'in mülkü olan Halep topraklarına el sürmemesi konusunda yemin istemiştir. Melik Adil kendisine gönderilen elçiye "Böyle bir yemine ne

görüştü. Bu görüşmede Melik Efdal, amcasına “*Sen amcamsın ve babamın yerindesin. Senin kuvvet ve yardımın beni güçlendirir. Dimaşk’a gelmen Melik Aziz’i de caydırır*” demişti. Cemaziyelevvel 591/Nisan 1195 yılında gerçekleşen bu görüşmenin sonrasında Melik Adil, yeğenin yardımına gelmeyi kabul etmiştir³³.

Ca’ber’den batıya yönelen Melik Efdal, Halep’e gelerek kardeşi Melik Zahir Gazi ile de görüşmüştür. Bir durum değerlendirmesi yapan Melik Zahir, ağabeyine yardım sözü vermiştir. Halep’ten Dimaşk’a yönelen Melik Efdal daha sonra da kardeşi ve amcasının güçleri ile birleşmiştir³⁴.

Diğer yandan Mısır hâkimi Melik Aziz’in ordugâhında da ilginç gelişmeler yaşanmaktaydı. Melik Aziz tarafından iyice dışlandıklarına inanan Mısır’daki Esediyye kuvvetlerinin lideri Seyfeddin Yazguç, Melik Efdal ve Melik Adil’e haber göndererek ittifak teklifinde bulunmuş ve Melik Aziz’i kendilerine teslim etmeyi taahhüt etmiştir. Bu gelişme karşısında Melik Aziz, süratle Mısır’a çekildi³⁵.

Esediyye ile ve dolayısıyla da Melik Efdal ve Melik Adil ile ittifak kurmuş olan Mihraniyye Kürtlerinin reisi Hüsameddin Ebu’l-Heyca es-Semin³⁶, Dimaşk’ta müttefiklerin ordugâhına gelerek Melik Aziz’in ordusundan

lüzum var Melik Zahir benim oğullarımdan biridir” şeklinde mukabelede bulunmuş, fakat elçinin ısrarlı talepleri karşısında istenilen yemini etmiştir. Bk. İbnü’l-Esir, XII, 269.

³² İbnü’l-Esir, İbnü’l-Adim, Ebu’l-Ferec ve İbn Kesir buluşma yerine Ca’ber kalesi olarak verirken, İbn Vasıl bu esnada Melik Adil’in biraz daha doğuda bulunan Rakka’da olduğunu ve buluşmanın da Sıffin’de gerçekleştiğini beyan eder. Bk. İbnü’l-Esir, XII, 106; İbnü’l-Adim, III, 132; Ebu’l-Ferec, II, 468; İbn Kesir, XIII, 83; İbn Vasıl, III, 42.

³³ İbn Vasıl, III, 42; Humphereys 1977, 98.

³⁴ İbnü’l-Adim ve İbn Vasıl; Melik Efdal’in Halep’ten Hama’ya gelerek Melik Mansur’la buluştuğunu ve onu da ittifakına dâhil ettiğini belirtir. İbnü’l-Adim, III, 132-133; İbn Vasıl, III, 43.

³⁵ İbnü’l-Esir, XII, 106; İbnü’l-Adim, III, 134; Ebu’l-Ferec, II, 468; Şeşen, “Eyyubiler”, *DGBİT*, VI, 343. Diğer yandan İbn Vasıl, Yazguç’un liderliğindeki Esediyye ümerasının bu tavır karşısında Melik Aziz’in hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermediğini ifade eder. Tam tersine uzun süreden beri iki tarafta karşılıklı olarak birbirlerine duydukları güvensizlik hislerini saklayamaz hale gelmişlerdi. Esediyye ümerası, Mısır ordusunda yer alan Mihraniyye Kürtlerinin reisi olan Hüsameddin Ebu’l-Heyca es-Semin ile anlaşarak Melik Adil ve Melik Efdal’le ittifak kararı almışlardı. Zaten Melik Adil de Esediyye’nin hoşnutsuzluğunu Melik Aziz’le yaptığı yazışmalarda bir koz olarak kullanmaktan çekinmemekteydi. Bu nedenle Mihraniyye Kürtlerinin rakibi durumundaki Hamidiyye Kürtleri reisi, Melik Aziz’e hakkında düzenlenen komployu haber verdiğinde Mısır hakimi bu durum karşısında şaşkınlık belirtisi göstermemiş, ancak çekilmekten başka çare olmadığını da anlamıştır. Yaşananlar, Eyyübî ordusunu oluşturan farklı unsurlar arasındaki rekabeti de gözler önüne sermesi bakımından ilginçtir. Bk. İbn Vasıl, III, 47.

³⁶ Melik Adil, Hüsameddin Ebu’l-Heyca’ya bu sefer esnasında gösterdiği gayretlerden dolayı Kudüs’ün idaresini verecektir. Bk. İbn Vasıl, III, 52.

Esediyye ve Mihraniyye'nin ayrıldığı, güçsüz kalan Melik Aziz'in derhal takibine başlanmasını tavsiye etti. 5 Şevval 591/13 Eylül 1195 günü Melik Adil ve Melik Efdal, Mısır hâkimi Melik Aziz'i takip etmek için yola çıktılar. Bu esnada iki melik, kendi aralarında yaptıkları anlaşma sonucunda Dımaşk'ın Melik Adil'e verilmesi, Mısır'ın ise 2/3'ünün Melik Efdal'e 1/3'ünün de Melik Adil'e bırakılması buna karşılık Melik Efdal'in Mısır hâkimi olarak tanınması konusunda anlaştilar³⁷.

Melik Aziz'i takip eden müttetikler, Mısır'ın girişinde yer alan Bilbis'e kadar ilerlemişler, fakat Nil nehrinin taşması nedeniyle daha ileri gidememişlerdir³⁸.

Burada bir durum değerlendirmesi yapan Melik Adil, Dımaşk'ın Melik Efdal tarafından kendisine teslim edilmemesinden korktu. Bu durumda Melik Efdal, hem Suriye hem de Mısır'da tek söz sahibi melik durumuna gelecekti³⁹. Öte yandan Esediyye ümerası içinde de bir takım kıpırdanmalar oldu ve emirlerden bazıları Melik Aziz'den özür dilemeyi ve yine onun saflarına katılmayı telaffuz eder hale geldiler⁴⁰.

Gelişmeler karşısında Melik Adil, yeğeni Melik Efdal'i şu an için en iyi hareket tarzının iki taraf arasında bir sulh temini olduğuna ikna etti ve Mısır hâkimi olan yeğeni Melik Aziz'e bir elçi göndererek görüşme teklifinde bulundu. Bu esnada Kahire ve çevresinde olası bir saldırıya karşı asker toplamakla meşgul olan Melik Aziz bu teklifi sevinçle karşıladı.

Melik Efdal'i Bilbis'te bırakan Melik Adil, Melik Aziz'le başbaşa bir görüşme yaptı. Bu görüşme sonunda varılan anlaşmaya göre Melik Aziz Esediyye ve Mihraniyye birliklerini affederek onlara yeniden hizmetinde yer verecek, Kudüs, Filistin, Taberiyye, Dımaşk ve çevresi Melik Efdal'de kalacak, Melik Adil de Mısır'daki eski iktalarına yeniden sahip olacaktı⁴¹.

Anlaşmanın akabinde Melik Adil, Mısır'da kaldı ve kendisinin dönüşünü beklemekte olan Melik Efdal'e anlaşmanın metnini bildirdikten sonra Dımaşk'a dönmesini de sözlerine ekledi. Kahire'ye gelen Melik Adil, burada kaldığı

³⁷ İbnü'l-Esir, XII, 106; İbn Vasıl, III, 51; İbn Kesir, XIII, 83; Ebu'l-Ferec, II, 468. Bununla beraber Mısır'ın 1/3'ünün Melik Adil'e verilmesinden kasıt burada Melik Adil'in iktası konumundaki topraklar ya da bu iktaların genişletilmesi olmalıdır. Ne yazık ki Mısır topraklarının 1/3'ünün Melik Adil'e verilmesi olayından bahseden kaynaklarımızdan İbn Vasıl ve İbn Kesir'de bu toprakların durumu ve Melik Adil'in Mısır'daki statüsü hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Zaten bu anlaşmada hiçbir zaman uygulanmamıştır.

³⁸ İbnü'l-Esir, XII, 106; İbnü'l-Adim, III, 134; İbn Vasıl, III, 52; Ebu'l-Ferec, II, 468.

³⁹ İbnü'l-Esir, XII, 106.

⁴⁰ İbn Vasıl, III, 52.

⁴¹ Anlaşmanın maddeleri için bk. İbnü'l-Esir, XIII, 107; İbnü'l-Adim, III, 135; İbn Vasıl, III, 53-54; Dahlmans 1977, 56-57.

müddet içinde tam bir hükümdar gibi hareket etmiştir. Bir takım atamalar da yapan Melik Adil, Dımaşk'ta Melik Efdal'in hizmetinden ayrılarak Mısır'a gelen ve Melik Aziz tarafından Mısır kadısı tayin edilen Muhyeddin ibn Ebi Asrun'u da azlederek onun yerine Zeyneddin Yusuf ed-Dımeşkî'yi tayin etmiştir⁴². Melik Efdal ise gelişmeler üzerine Dımaşk'a dönmek üzere Bilbis'ten ayrılmıştır.

Böylelikle Melik Efdal, kardeşi karşısındaki üstün konumunu korumuş oluyordu. Ancak bu dönemde Melik Adil'in mevcut dengeler üzerindeki etkisi pek büyüktü. Bu gelişmeler sonrasında Melik Aziz'in yanında ikamet etmeye başlamış ve onunla ittifak yoluna gitmişti ki bu durum Melik Efdal'in elde ettiği siyasi başarıyı fazlasıyla gölgelendirmekteydi. Nitekim sonradan meydana gelen gelişmeler Melik Adil'in Eyyubî hanedanı içindeki etkinliğini gayet iyi gözler önüne serecektir.

Melik Adil'in Devreye Girmesi ve Yitirilen Dımaşk

Melik Adil, Mısır'da kaldığı süre içerisinde yeğeni Melik Aziz'i çok kolay etkisi altına alabileceğini görmüş ve hatta yukarıda da değinildiği üzere idare ile ilgili işlerin bir kısmında da başına buyruk davranmıştı. Bu nedenle Melik Adil, Eyyubî topraklarını Selahaddin'in yaptığı gibi tek bir idare altında toplama amacına ulaşma konusunda Melik Aziz'i kullanabileceğini fark etmiş olmalıdır. Onun bundan sonraki ilk hedefi Melik Aziz'le birleşerek Dımaşk'ı kontrol altına almak olacaktır. Kaynaklarımız ne yazık ki bu seferin nedenleri konusunda (en azından görünürdeki nedenler konusunda da) ittifak halinde değillerdir. İbnü'n-Nazif, Melik Aziz'in Dımaşk'ta okunan hutbelerde ve bastırılan sikkelerde kendi isminin zikrini kardeşinden talep ettiğini ve Melik Efdal'in bunu reddi üzerine mücadelenin başladığını bildirirse de⁴³, İbn Vasıl ve İbn Kesir, iki kardeş arasındaki mücadelenin nedenini Melik Efdal'in veziri olan Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in Melik Efdal'i devamlı hanedan mensuplarına karşı kışkırtması ve Dımaşk'taki idareyi tamamen kendi eline alması olarak gösterirler⁴⁴.

Melik Adil ve Melik Aziz, Dımaşk'ı muhasara etme konusunda çabuk davranmışlar ve bunun sonunda Melik Efdal çevre meliklerden herhangi bir

⁴² İbn Vasıl, III, 94.

⁴³ İbnü'n-Nazif el-Hamavî, 5.

⁴⁴ İbn Vasıl, III, 54-55; İbn Kesir, XIII, 84. Diğer yandan İbnü'l-Esir, kardeşini hedef alıcı böyle bir suçlamayı kabul etmez ve bunun yerine Melik Adil'in, Melik Aziz'i kendi emellerine alet ederek Melik Efdal üzerine kışkırttığını ifade eder ve başkada dişe dokunur neden göstermez. İbnü'l-Esir, XII, 109-110.

yardım talebinde bulunamadan şehri kuşatmışlardır⁴⁵. Daha önce Melik Efdal yönetimindeki Dımaşk üzerine düzenlenen iki seferin aksine bu sefer müttefikler kaleyi içten ele geçirme yoluna gitmişlerdir.

Melik Efdal'ın çok güvendiği emirlerden olan Ebu'l-İzz ibn Ebu Galib el-Hımsî, Melik Adil tarafından çeşitli vaatlerle kandırılmış ve bunun sonunda şehrin doğu kapısını savunmakta olan bu emirin 27 Şaban 592/24 Temmuz 1196 günü savunduğu kapıyı müttefiklere açması ile Dımaşk şehri ele geçirilmiştir⁴⁶. Böylelikle Melik Aziz, daha önce iki defa kuşattığı fakat amcası Melik Adil'in yardımı gelmesi nedeniyle alamadığı Dımaşk'ı bu sefer amcası ile ittifak ederek almayı başarıyordu.

Melik Efdal şehrin düştüğünü geç haber aldı. Zira o, Dımaşk'a Mısır ve el-Cezire askerlerinin girdiğini haber aldığı anda Melik Adil, Dımaşk'ın içinde yer alan meşhur Meydanü'l-Ahdar'a kadar ilerlemişti. Bu gelişmeler üzerine şehir dışına çıkan Melik Efdal, kardeşi Melik Aziz'i karşıladı ve şehre onunla beraber girdi. Diğer yandan Melik Aziz ve Melik Adil Dımaşk şehrinin içinde konaklarken⁴⁷, Melik Efdal Dımaşk'ın iç kalesinde ikamet ediyordu.

Bu andan itibaren Melik Adil ile Melik Aziz arasında Melik Efdal'in durumu ile ilgili bir dizi görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerden birinin öncesinde Melik Adil, Melik Aziz'in en güvendiği emirlerinden ve Esediyye ümerasından olan⁴⁸ Seyfeddin Yazguç'u aracı yaparak Dımaşk'ın kendisine verilmesini yeğeninden talep etmiştir⁴⁹. Melik Aziz, Yazguç'un talebini olumlu

⁴⁵ Zaten Melik Efdal'e yardım edebilecek en güçlü Eyyubi meliki durumundaki Halep hâkimi Melik Zahir Gazi, kardeşinin amcasını kendisine tercih eder olması yüzünden Melik Efdal'e kırgındı. O, 591/1195 yılında Melik Aziz'in Dımaşk'ı muhasarası esnasında Melik Adil'le birlikte Melik Efdal'in yardımına koşmuş, fakat bu olaydan kısa bir süre sonra amcası Melik Adil ile arası açılmıştı. Zira Melik Adil, Melik Zahir'e başvurarak daha önceden Melik Zahir'e esir düşmüş olan fakat kendi katında kıymetleri bulunan bazı esirleri salmasını rica etmiş ve bunun karşılığında da bir takım vaatlerde bulunmuştur. Melik Zahir amcasının isteğini yerine getirmiş fakat Melik Adil verdiği sözleri tutmamıştır. Bunun akabinde de Melik Efdal'in, amcası Melik Adil'e hilatler göndermesi üzerine Melik Zahir, kardeşine darılmıştır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Dahlmans 1975, 53.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, XII, 109; İbnü'n-Nazif, 5; Ebu'l-Ferec, II, 468.

⁴⁷ Melik Adil Dımaşk'ta kendisine ikametgâh olarak amcası Esedüddin Şirkuh'un evini seçmişti. İbnü'l-Esir, XII, 109; Ebu'l-Ferec, II, 468.

⁴⁸ İbnü'n-Nazif, 8.

⁴⁹ İbnü'n-Nazif, 5. Diğer yandan Melik Adil'e Dımaşk mülküne ilave olarak Dımaşk'ın güneydoğusunda yer alan Busra şehri de verilmişti ki burası daha önceden Selahaddin'in oğullarından Melik Zafir Hıdır'ındı. Yine Melik Adil, Dımaşk mülkünü devraldıktan sonra Kudüs valisini de değiştirmiştir. Salahıyye'nin önde gelen emirlerinden Sunkur el-Kebir, Kudüs'ün yeni valisi olmuştur. Böylelikle biz daha önce Melik Aziz ile Melik Efdal arasında mücadele nedeni olan Kudüs'ün de Melik Adil'e bağlandığını görmekteyiz. Bk. Dahlmans 1975, 60.

karşılıyarak Dımaşk'ı çevresinde yer alan ve bu mülke bağlı olan yerlerle beraber amcasına bıraktığını bildirmiştir. Bununla beraber Melik Aziz şehirde kendi adına hutbe okutup sikke bastırmıştır ki bundan da Melik Adil'in Dımaşk'ta Melik Aziz'in vekili sıfatı ile kaldığı sonucu çıkartılabilir⁵⁰. Melik Adil ve Melik Aziz, Melik Efdal'e de haber göndererek Dımaşk şehrini boşaltmasını ve kendisine verilen Dımaşk'ın güneydoğusundaki Sarhad⁵¹ kalesine hareket etmesini bildirmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Melik Efdal, Dımaşk kalesinden inmiş ve Sarhad'ın yolunu tutmuştur. Melik Aziz ise Dımaşk'tan ayrılmadan önce babası Selahaddin Eyyubî'nin türbesinin inşası için emir vermiş ve bu türbenin yanına da kendi adını taşıyan Aziziye medresesinin inşasını başlatmıştır.

Melik Efdal'in Başına Konan Talih Kuşu: Melik Aziz'in Ölümü

Melik Efdal'in yaptığı yanlışlar amcası Melik Adil tarafında mahirane bir şekilde değerlendirilmiş ve Melik Efdal, Dımaşk'a göre oldukça önemsiz bir belde olan Sarhad ile yetinmek zorunda kalmıştı.

Bununla beraber talih Melik Efdal'e bir kez daha gülmekte gecikmeyecektir. Daha önce Dımaşk'ı elinden almak suretiyle felaketine sebep olan kardeşi Melik Aziz bu sefer ölümü nedeniyle Melik Efdal'e büyük bir fırsat sunmuş olacaktır. Melik Aziz, Mısır'da çıktığı bir av sırasında attan düşmüş ve sonrasında hummaya tutularak ölmüştür⁵². Onun ölümü ile Mısır'ın idaresi Salahıyye'nin en güçlü emirlerinden olan Fahreddin Cerkes'in eline geçmiştir. Bununla beraber Melik Aziz tahtı kesin bir dille oğlu Melik Mansur Muhammed'e vasiyet etmişti. Fakat Mısır aynı zamanda Haçlı saldırılarına muhatap olan önemli bir merkez olması nedeniyle henüz rüştünü ispat etmemiş küçük bir çocuğun Mısır tahtında kalması ümera ve devlet adamları tarafından mahzurlu görülmüştü. Mısır'daki Salahıyye ve Esediyye ümerası biraraya gelerek tahtın yeni sahibine bir naip seçmeye karar vermişler ve seçim işlemleri sonuçlanıncaya kadar da Selahaddin Eyyubî'nin oğullarından Melik Zafir Hıdır'ın niyâbeten Mısır işlerini yürütmesini kararlaştırmışlardı⁵³. Ümera

⁵⁰ İbn Kesir, XIII, 84; Dahlmanns 1975, 59-60. Melik Aziz adına 593/1197 yılında Dımaşk'ta basılan sikke örneği için bk. Balog 1980, 109 (205 ve 207 no'lu sikkeler).

⁵¹ Sarhad, Dımaşk'ın beldelerinden Havran'a bağlı bir yer olup, gayet sağlam da bir kaleye sahiptir. Daha fazla bilgi için bk. Yakut el-Hamavî, III, 453.

⁵² İbn Kesir, XIII, 92-93; Ebu'l-Ferec, II, 471

⁵³ Dahlmanns 1975, 87. Melik Zafir Hıdır daha önce Dımaşk ile Sarhad arasında yer alan Busra'nın hâkimi idi. Ancak Melik Aziz, Dımaşk'ı amcasına verirken Busra'nın idaresinin de Melik Zafir'den alarak amcasına vermişti. Bk. Humphereys 1977, 76.

arasında bu iş için ağır basan iki isim zikredilmekteydi ki bunlar Dımaşk hakimi Melik Adil ve Sarhad hakimi Melik Efdal idi.

Mısır'da Salahiyye ümerası özellikle Fahreddin Cerkes nedeniyle nüfuz olarak ağır basmaktaydı⁵⁴. Bu grup daha önceden Melik Efdal'in hizmetinden ayrılarak Melik Aziz'in hizmetine girmek için Mısır'a geldiklerinden dolayı Melik Efdal'in naipliği fikrine hiç de sıcak bakmıyorlardı. Bu nedenle Salahiyye'nin lideri olan Fahreddin Cerkes o sıralarda Mardin'i muhasara etmekte olan Melik Adil'e elçi göndererek bir oldubitti ile Mısır'daki naiplik görevine Melik Adil'i getirmeyi planlamıştır. Fakat elçi Dımaşk'a geldiği esnada burada Melik Efdal'in adamlarından bir grup ile karşılaşmış ve onlara görevinin mahiyetini açıklamıştır. Dımaşk'ta bulunan ve Melik Efdal taraftarı olan Esediyye emirlerinden bir kısmı durumdan Sarhad'da bulunan Melik Efdal'i haberdar etmişlerdir⁵⁵.

Öte yandan Fahreddin Cerkes, Salahiyye ve Esediyye ümerasının katıldığı bir toplantı tertipleyerek naiplik konusunda bir istişare yapma yoluna da gitti. Bu toplantıda Cerkes, Melik Efdal hakkındaki endişelerini açıkça söylemekten de çekinmedi. Fakat Esediyye ümerası da Melik Efdal'in niyâbeti için aynı ölçüde direnince meselenin çözümü için Selahaddin'in de vezirliğini yapmış olan Kadı el-Fadıl'a danışılmasına karar verildi. Kadı el-Fadıl'ın da Melik Efdal'den yana görüş bildirmesi üzerine Melik Efdal'e de Mısır tahtına naiplik yapması için teklif götürülmesine karar verildi⁵⁶.

Melik Adil'in Mardin önlerindeki muhasarası bu esnada devam etmekteydi. Onun Mısır'a gitme işini geciktirmesi kendisine pahallıya mâl olacaktır. Mısır ümerasından davet mektubu alan Melik Efdal, Salahiyye ümerasına kırgın olduğu halde Sarhad'dan yola çıktı. Hızlı hareket edebilmek için yanına sadece 19 kişi almıştı. 5 Rebiyülevvel 595/5 Ocak 1199'da Kudüs üzerinden Bilbis'e gelen Melik Efdal, burada kardeşi Melik Müeyyed ve Fahreddin Cerkes tarafından karşılanmıştır. Bununla beraber Melik Efdal'in kendisine bir zarar vermesinden çekinen Fahreddin Cerkes, bir bahane ile Melik Efdal'in huzurundan ayrılmış ve Kudüs'ün yolunu tutmuştur⁵⁷. Burada

⁵⁴ Diğer yandan Esediyye'nin en itibar gören siması ise bu dönemde Selahaddin döneminin de önemli emirlerinden olan Bahaeddin Karakuş el-Esedî idi.

⁵⁵ İbnü'l-Adim, III, 142; İbn Vasıl, III, 87.

⁵⁶ Esediyye ve Salahiyye ümerası arasındaki tartışmalar için bk. İbnü'l-Esir, XII, 125; İbn Vasıl, III, 88-89.

⁵⁷ İbn Vasıl'daki bir kayda göre Melik Efdal, kardeşinin ölümünden sonra Fahreddin Cerkes'in Nablus hâkimine yazdığı ve her ne şekilde olursa olsun Melik Efdal'in Sarhad'dan Mısır'a gelmesinin engellenmesini bildiren bir mektubu koinundan çıkararak Fahreddin'e göstermiş ve bu mektubu eline alan Fahreddin'de korku ve şaşkınlıktan mektubu düşürmüştür. Bunun akabinde Arap kabileleri arasında anlaşmazlıklar çıktığı ve hemen müdahalede bulunulmazsa

Salahiyye'nin güçlü emirlerinden Zeyneddin Karaca ve Esedüddin Sarı Sunkur'la buluşan Cerkas'e Kudüs'te İzzeddin Üsâme de katıldı. Böylelikle Kudüs Melik Efdal'e muhalif Salahiyye ümerasının toplandığı bir kale haline geldi⁵⁸. Gelişmeler karşısında Mısır'da kalan Salahiyye ümerası Melik Efdal'in emri ile hapsedildi⁵⁹. Böylelikle Melik Efdal, babasının memlûkları olan Salahiyye ile tüm bağlarını koparmış oluyordu. Diğer yandan Kudüs'teki Salahiyye emirleri de Mardin önlerinde bulunan Melik Adil'e haber göndererek ona itaat arz etmişler ve Dımaşk hâkimini Mısır üzerine sefere teşvik etmişlerdir⁶⁰.

Kahire'ye gelen Melik Efdal, Melik Mansur'un naipliğini alma hususunda usulen de olsa amcası Melik Adil'le yazışmaya karar verdi. O, mektubunda son derece nazik bir üslup takınarak amcasından emir ve nehiylerini kendisine bildirmesini rica etmiştir. Melik Adil'in cevabı ise son derece soğuk olmuştur. Melik Adil, cevaben eğer Melik Aziz vasiyetsiz öldüyse Melik Efdal'in durumunu halka ve ümeraya kabul ettirmesi gerektiğini bildiriyor, fakat ortada bir vasiyetname varsa ona da harfiyen uyulması gerektiğini ve Melik Efdal'in ya da bir başka emirin Mısır'a taarruz etmeye hakkı olmadığını dile getiriyordu⁶¹.

Melik Efdal'in Dımaşk'a Yürümesi ve Sonun Başlangıcı

Mısır'da, yeğeni Melik Mansur'un naipliği görevine getirilen Melik Efdal, bir süre sonra kardeşi Melik Zahir Gazi ve Hıms hâkimi Melik Mücahid'le yazışarak Dımaşk üzerine yürümeye karar verdi. Zira Dımaşk, babası tarafından kendisine verilmiş ve amcası Melik Adil orayı zorla ele geçirmişti. Yine Melik Adil'in Artukluların elindeki Mardin'i muhasara ediyor olması ve büyük oğlu Melik Kâmil'in de babası ile beraber bulunması Dımaşk'ın savunmasını zaafa uğratmaktaydı. Zaten gayet az sayıdaki asker tarafından korunan Dımaşk'ın kolayca ele geçirilmesi söz konusuydu. Bu sefer öncesinde Melik Zahir ve Melik Mücahid de, Melik Efdal'e Dımaşk'a yürümesi

durumun kötüye varacağını söyleyen Fahreddin bu bahane ile Kudüs'ün yolunu tutmuştur. Bk. İbn Vasil, III, 92; İbnü'n-Nazif, 8.

⁵⁸ Dahlmanns 1975, 89-90.

⁵⁹ Hapsedilen bu emirlerin en meşhurları Alaaddin Şakir (veya Şukayr), İzzeddin el-Boğa el-Farisî ve Aybek el-Fatisî idi. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 126; İbn Vasil, III, 94. Behram er-Rumî, Behram el-Kocî ve Fahreddin Hacib ise tutuklamalardan kısa bir süre önce Kudüs'e kaçmışlardı. Meymun el-Kasrî ise Kudüs'e geldiğinde beraberinde 700 atlıdan oluşan bir kuvveti de getirmişti. İbn Vasil, III, 93.

⁶⁰ İbn Vasil, III, 92.

⁶¹ İbn Vasil, III, 93; Dahlmanns 1975, 89.

halinde para ve asker sözü vermişlerdi. Zira onlar de Melik Adil'in yayılmacı siyasetinden çekinmekte idiler⁶².

Kendi lehindeki tüm bu olumlu gelişmeleri değerlendirmek isteyen Melik Efdal, Dımaşk'a yürümek üzere 15 Cemaziyevvel 595/15 Mart 1199 günü Kahire'den yola çıktı. Bununla beraber daha Dımaşk seferinin başında çok büyük bir hata yaparak bir ay kadar Mısır'da çeşitli işlerle oyalandı ve ancak bu tarihten sonra Birke üzerinden Dımaşk'a yöneldi. Bu büyük zaman kaybı sonunda Melik Adil, Dımaşk'tan gelen yardım çağrısı üzerine Mardin muhasarasını oğlu Melik Kâmil'e bırakarak beraberinde 200 atlı olduğu halde acele bir şekilde şehre döndü ve Melik Efdal'in Dımaşk'a varmasından iki gün önce yani 11 Şaban 595/8 Haziran 1199 günü şehre girdi⁶³.

Kuşatma bütün şiddeti ile sürerken Melik Efdal'e ait kuvvetler bir ara Babü's-Selame'den şehre girmeye muvaffak oldular. Fakat arkalarından yardım gelmeyince yeniden şehir dışına çıkarıldılar⁶⁴. Kuşatmadan iyice bunalan Melik Adil, oldukça mahir olduğu diplomatik dili kullanarak Melik Efdal'in emirlerinden Alameddin Kercî ve İzzeddin Derbaz'a haber göndermiş, Melik Efdal'le kendisi için görüşmelerini, kendisinin namusunu düşündüğünü ve ailesini de yanına alarak doğudaki beldelerine gideceğini boşu boşuna Müslüman kanının akmasının önüne geçmelerini rica etmiştir. Bunun dışında iki taraf arasında aracılık yapmaları halinde bu iki emire para teklifinde de bulunmuştur. Bu iki emir de Melik Efdal'i kardeşi Melik Zahir'i beklemeye ve böylelikle daha güçlü bir ordu ile Dımaşk'ın çok daha kolay ele geçirilebileceğine iknaya muvaffak oldular. Sağlanan bu kısa süreli ateşkes esnasında Melik Adil, Melik Efdal'in emirlerine mektuplar yazarak onlara türlü vaatlerde bulunmuştur. Bunun sonucunda Melik Efdal'in hizmetinde yer alan bazı emirleri de ondan ayrılmaya ve kendi saflarına katılmaya ikna etmiştir⁶⁵.

Fakat Melik Efdal'in beklediği yardım kuvvetlerinin gelmesi ile güç dengesi Melik Adil aleyhine iyiden iyiye bozulmuştur. 25 Şaban 595/22 Haziran 1199 günü Hıms hakimi Melik Mücahid, 12 Ramazan 595/8 Temmuz

⁶² İbnü'l-Esir, XII, 126; Dahlmanns 1975, 90-91.

⁶³ İbn Vasil, III, 95. Diğer yandan Melik Adil'in oğlu Melik Kâmil'e devrettiği Mardin muhasarası da Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'ın Musul'un yardımına gelmesi ile başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 130-131.

⁶⁴ Hakkâriye Kürtlerinden Fakih İsa el-Hakkâri'nin kardeşi Mecdeddin bir ara yanında 50 kadar adamı ile şehre Babü's-Selame'den girmeyi başarmış ve şehir halkı tarafından da "Ya Mansur ya Efdal" nidaları ile karşılanmıştı. Bu durum karşısında Melik Adil, ümitsizliğe kapılarak şehri terk etmeyi bile düşünmüş ancak şehre girenlerin sadece 50 kişilik küçük bir kuvvet olduğunu anlayınca bunları Babü'l-Feradis kapısından dışarı kovmuştur. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 127; İbnü'l-Adim, III, 143; İbn Vasil, III, 96.

⁶⁵ Melik Adil'in söz konusu faaliyetleri için bk. İbn Vasil, III, 97-98.

1199'da da Halep hakimi Melik Zahir askerlerinin başında oldukları halde Dımaşk önlerine gelmişlerdir. Onların gelişi ile Dımaşk zor günler yaşamış şehirde müthiş bir pahallılık baş göstermiştir. Gelişmeler üzerine Melik Adil, Kudüs'te bulunan ve Melik Efdal'e muhalif olan Salahiyye emirlerine haber göndererek yardım istemiştir. Daha önce Melik Efdal'in Mısır'dan Dımaşk'a hareketini kendisine haber vermiş olan Salahiyye emirleri de Melik Adil'in bu isteği üzerine Dımaşk'ın yardımına koşmuşlardır⁶⁶.

Melik Efdal, Salahiyye emirlerini karşılaması ve durdurması için Hıms hâkimi Melik Mücahid'i göndermiş fakat böyle bir durumu önceden tahmin eden Salahiyye memlukları çöl yolundan geçerek Dımaşk'a varmayı ve şehre girmeyi başarmışlardır. Bazı gelişmeler ise Melik Efdal ve müttefiklerini Dımaşk'tan çekilmeye mecbur bırakmıştır. Melik Adil, şehirde başgösteren sıkıntılar nedeniyle Mardin önlerinde olan oğlu Melik Kâmil'i acilen yardıma çağırıldı. 12 Safer 596/3 Aralık 1199 tarihinde Dımaşk'a Melik Kâmil'in varması ve Mısır'a dönüş yolunun Kudüs'te bulunan Salahiyye memlukları tarafından tehdit ediliyor olmasına bir de kış mevsiminin yaklaşması eklenince Melik Efdal ve müttefikleri kışı Dımaşk'ın beldelerinden Havran'da geçirmeye karar verdiler. Fakat yol üzerinde yer alan Re'su'l-Ma'ya varınca bu kararlarından vazgeçtiler ve 9 Rebiülevvel 596/29 Aralık 1199 günü muhasarayı kaldırarak beldelerine döndüler⁶⁷.

Bununla beraber Melik Efdal'i Kahire'ye dönüş yolunda bir başka sürpriz beklemekteydi. Müttefiklerin kendi beldelerine dağıldığını haber alan Melik Adil, yanında kendisine yardıma gelen Salahiyye memlukları da olduğu halde yeğenin peşine düştü. Hayatının büyük bir bölümü Haçlılara karşı verilen mücadelelerle geçen Melik Adil, sürpriz saldırının önemini ve etkisini şüphesiz ki Eyyubî hanedanı içinde herkesten daha iyi biliyordu.

Gelişmeler gittikçe Melik Efdal'in aleyhine seyrediyordu. Melik Efdal'in, Melik Aziz'in oğlu Melik Mansur'a naip olmasında önemli roller oynayan Selahaddin Eyyubî'nin veziri ve aynı zamanda amca ile yeğen arasında olası bir uzlaşmayı sağlayıcı belki de tek isim olan Kadı el-Fadıl, Melik Efdal Kahire'ye ulaştığı sırada vefat etmişti. Böylelikle Melik Efdal önemli bir simanın desteğinden yoksun kalıyordu. Diğer yandan Melik Efdal, Dımaşk seferine çıkmadan evvel bu sefer için gerekli gördüğü sayıdaki askeri hizmetine almış ve diğer askerlerini iktalarına göndermişti. Dolayısıyla amcası Melik Adil'in önünden Kahire'ye kaçan Melik Efdal'in emrinde yeteri kadar asker yoktu ve

⁶⁶ İbn Vasıl, III, 98-99; Dahlmanns 1975, 93.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, XII, 128; İbnü'n-Nazif, 10; İbnü'l-Adim, III, 146; İbn Vasıl, III, 100; İbn Kesir, XIII, 98.

hazırlıksız yakalanma sırası bu sefer ondaydı⁶⁸. Çevresindeki devlet adamları ve ümera ile bir görüşme yapan Melik Efdal, sonunda Mısır'ı amcası Melik Adil'e teslim etmeye karar verdi. Buna karşılık o, amcası Melik Adil'den Dımaşk'ın kendisine devredilmesini talep ettiyse de red cevabı aldı. Bu durum karşısında amcasından Harran ve Urfa'yı isteyen Melik Efdal, oldukça verimli bir araziye sahip bu yerler konusunda da amcasından yine olumsuz yanıt aldı. Melik Adil'in yeğenin bu taleplerini kesin bir dille reddetmesinin temelinde Melik Efdal'in çaresiz bir durumda oluşunun ve yardım alma ümidinin bulunmayışının rolü büyüktür. Sonunda iki taraf arasında yapılan anlaşmayla Mısır'daki naiblik görevinin Melik Adil'e devri ve Melik Efdal'in de buna karşılık Meyyafarikîn, Hâni ve Cebelcûr'un yeni hâkimi olmasına karar verildi⁶⁹.

Melik Efdal, kendisine ait olan Dımaşk'ın güneyindeki Sarhad kalesine varınca Melik Adil'in kendisine vaad ettiği yerleri almak amacıyla söz konusu kalelere naiplerini gönderdi. Bütün kaleler kendisine teslim edilmesine rağmen Meyyafarikîn'i elinde tutan Melik Adil'in oğullarından Melik Evhad bu kaleyi teslim etmeyi reddetti. Melik Efdal ilk başta bu kalenin Melik Evhad tarafından babasına muhalefet pahasına da olsa teslim edilmediğini sanmış ancak daha sonra kalenin Melik Adil'in emri ile kendisine tesliminden vazgeçildiğini öğrenerek durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bu son gelişme Melik Efdal'i amcasından iyice soğutmuştur⁷⁰.

İktidarın Selahaddin'in Çocuğu Melik Adil'in Çocuklarına Geçmesi

Melik Adil, Mısır'ı ele geçirdikten sonra bir dizi köklü düzenlemeler de gerçekleştirmiştir. İlk olarak büyük oğlu Melik Kâmil'i Mısır'a çağırarak Melik Adil, onu büyük bir törenle karşılamıştır. Sonrasında da huzurunda fakihleri toplayarak İslam'ın önemli bir cihat merkezi olan Mısır'da rüşünü ispat etmemiş bir çocuğun hükümdarlığının meşruiyetini sorgulatmıştır. Bu gelişmelerin ardından da Şevval 596/Temmuz-Ağustos 1200'de Melik Mansur adına okunan hutbeyi keserek kendi adına okutmaya başlamıştır. Bu yıl içinde Mısır'ın idaresini niyâbeten oğlu Melik Kâmil'e bırakan Melik Adil, Dımaşk'ın idaresini bir diğer oğlu Melik Muazzam'a, Harran ve Urfa'yı yine bir başka oğlu Melik Eşref'e aynı usulle vermiştir⁷¹. Öte yandan daha önce belirttiğimiz

⁶⁸ İbnü'l-Esir, XII, 136.

⁶⁹ İbnü'l-Esir, XII, 136-137; Ebu'l-Ferec, II, 472. İbnü'n-Nazif, Melik Efdal'e bırakılan yerlere Ra'su'l-Ayn'ı da ekler. Bk. İbnü'n-Nazif, 11.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, XII, 137.

⁷¹ İbnü'n-Nazif, 24; İbnü'l-Adim, III, 148; İbn Vasıl, III, 133; İbn Kesir, XIII, 98-99; Ebu'l-Ferec, II, 472. Melik Adil'in 596/1200 yılında Mısır'da bastırıldığı bir sikkede kendi adının yanı sıra veliaht sıfatı ile Melik Kâmil'in de adı zikredilir. Bk. Balog 1980, 166 (233 no'lu sikke).

gibi Meyyafarıkın'ın idaresi de zaten bir diğer oğlu Melik Evhad Necmeddin Eyyüb'un elindeydi. Böylelikle Melik Adil, Melik Efdal'in kardeşi olan Halep hakimi Melik Zahir Gazi'yi de oğulları vasıtasıyla abluka altına almış oluyordu.

Tüm bu gelişmelerin ardından Mısır ve Dımaşk, Selahaddin'in ölümünden sonra ilk kez tek bir elde birleşmiş oluyordu. Yine Melik Adil'in 615/1218 yılına kadar yaşamasının sonucunda oğulları ellerinde tuttıkları beldelerdeki otoritelerini pekiştirmişler ve babalarının ölümünden sonra da kendi beldelerindeki yönetimi rahat bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu nedenledir ki Halep şubesi dışında hiçbir Eyyubi melikliği Selahaddin'in soyundan gelmezken, Mısır, Dımaşk ve el-Cezire'deki Eyyubi melikleri Melik Adil'in soyundan gelmişlerdir.

Sarhad'a giden Melik Efdal de boş durmamakta ve kaybettiği iki büyük merkezden en azından birine yeniden sahip olmayı planlamaktaydı. Bu nedenle de Halep hâkimi olan kardeşi Melik Zahir'le anlaşan Melik Efdal, Dımaşk'a doğru yürümeye karar verdi. Kardeşiyle yaptığı anlaşmaya göre önce Dımaşk kuşatılarak ele geçirilecek ve Melik Efdal'e bırakılacaktı. Ardından iki kardeş Mısır'a yürüyecek ve Melik Adil'den Mısır alındıktan sonra Melik Efdal Dımaşk'ı boşaltarak kardeşi Melik Zahir Gazi'ye verecek ve Mısır'ı kendine mülk edinecekti. Müttefiklerin görünüşteki nedenleri de hazırды. Melik Adil, Mısır'ın idaresini Melik Mansur b. Melik Aziz'in naibi sıfatı ile ele almış fakat bu durumu kötüye kullanarak Mısır'ın idaresini doğrudan doğruya kendisine bağlamıştı. Ancak Melik Efdal'in bu planı Melik Adil'e ulaştınca o, Suriye'de bulunan ve Melik Efdal'e muhalif olan Salahiyye emirlerine haber göndererek Dımaşk'ta oğlu Melik Muazzam'ın çevresinde toplanmalarını ve Sarhad'ı muhasara etmelerini emretmiştir⁷². Gelişmelerden haberdar olan Melik Efdal de yanında bir miktar asker olduğu halde Halep'in yolunu tutmuştur.

Dımaşk'ı muhasara amacıyla Halep'ten harekete geçen iki kardeş yol üzerinde bulunan Hama'yı muhasara etmişlerdir⁷³. Hama'da fazla vakit

⁷² İbnü'n-Nazif'teki bir kayda göre Melik Adil'in emirlerinden Üsame adlı bir emir, Sarhad kalesinde Melik Efdal'e konuk olmuştur. Bir sohbet esnasında Melik Efdal, Üsameye hizmet etmekte olduğu amcasından ayrılarak kendi hizmetine girmeyi teklif etmiştir. Bu teklifi görünüşte kabul eden Üsame'ye de, Dımaşk hakkındaki planlarını açmıştır. Durumu mektupla Melik Adil'e bildiren Üsame, böylelikle Melik Efdal'in planlarının açığa çıkmasına neden olmuştur. Bk. İbnü'n-Nazif, 14. Ayrıca bk. İbnü'l-Esir, XII, 140; İbn Kesir; XIII, 105.

⁷³ Hama muhasarasının en önemli nedeni buranın hâkimi olan Melik Mansur'un bu yıl içinde Melik Adil'e elçi göndererek onun Mısır'daki hükümdarlığını tanıması ve Melik Adil'le ittifak anlaşması yapmasıdır. Melik Mansur uzun yıllar Melik Zahir ile müttefik olmuş ve bu sayede onun Hama üzerindeki emellerine bir set çekmeyi başarmıştır. Fakat Suriye'nin güneyinden Halep'e gelen askeri sefer yolu üzerinde Melik Adil'in bir müttefikinin bulunması Melik Zahir

geçirmek istemeyen müttefikler Melik Mansur'un anlaşma teklifini kabul ederek 19 Ramazan 597/23 Haziran 1201 günü kuşatmayı kaldırarak yollarına devam etmişlerdir⁷⁴. Dımaşk'a varan müttefikler 14 Zilkade 597/16 Ağustos 1201 günü şehri muhasaraya başlamışlardır.

Fakat kısa bir süre sonra iki kardeş arasında Dımaşk'ın hâkimiyeti konusunda anlaşmazlık yaşanacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Dımaşk alındığı zaman Melik Efdal'e bırakılacak ve Mısır alındıktan sonra da bu şehir Melik Zahir'in olacaktı. Fakat Melik Zahir şehir düşmek üzereyken kardeşi Melik Efdal'e Dımaşk'ın şimdiden kendisine teslimini teklif ederek bunun karşılığında da Mısır'ın alınması için Halep askerlerini kardeşinin komutası altına vermeyi önermiştir. Melik Efdal ise kardeşinin bu teklifini gayet açık bir dille reddetmiştir⁷⁵. Gelişmeler üzerine Melik Efdal, amcası ile anlaşma yolları aramış ve sonunda onunla anlaşmayı da başarmıştır. İki taraf arasında varılan anlaşmaya göre Melik Adil'in el-Cezire'deki beldelerinden Ra'su'l-Ayn, Habur, Cumlin, el-Müvezzer, Sümeysat ve Zülkarneyn Melik Efdal'e bırakılırken; Menbic, Afemiyye, Kefertab ve Maarra'nın bazı köyleri de Melik Zahir'e bırakılıyordu⁷⁶. Böylelikle Melik Adil, Mısır ve Suriye arasındaki beldeleri arasında bir kopukluğa meydan vermeden sadece el-Cezire'deki beldelerinin bazılarında feragat ediyor ve bir kez daha Selahaddin'in çocuklarının kendi aralarında organize olamayışlarından istifade ediyordu. Diğer yandan Melik Efdal de bir daha geri dönmemesine Mısır ve Suriye'deki haklarından tamamen vazgeçiyor ve el-Cezire'de kendisine verilen beldelere gidiyordu. Bu aynı zamanda Melik Efdal'in Eyyubî hanedanı içerisinde ikinci sınıf bir melik durumuna düşmesinin de başlangıcıdır.

için tahammül edilemez bir durumdu. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Hartmann 1986; 575-576.

⁷⁴ Bu anlaşmaya göre Melik Mansur müttefiklere 30.000 dinar verecek ve müttefiklerin Dımaşk'ı ele geçirmesi halinde de Melik Adil'le yaptığı ittifaktan vazgeçecekti. İbnü'n-Nazif, 14; A. Hartmann 1986, 576. Bu sırada Hama'ya bağlı bir belde olan Menbic'te 597/1201 yılında bastırılan bir sikkede Melik Efdal ve Melik Zahir'in isimleri birarada zikredilir. Bk. P. Balog 1980, 212 (657 no'lu sikke).

⁷⁵ Melik Efdal, Dımaşk muhasarasına girişmeden evvel Sarhad'da bulunan ailesini Hıms'a göndererek buranın hâkimi olan Melik Mücahid'e emanet etmişti. Bu nedenle O, ilk önce Melik Zahir'e ailesinin durumunu anlatarak onları bu sığıntı durumdan kurtarmak istediğini ve bunun için de Dımaşk'a ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Fakat Melik Zahir Gazi'nin bu teklife sıcak bakmaması üzerine iki kardeşin arası açılmıştır. Bunun üzerine Melik Efdal, muhasaranın şiddetini azaltarak amcası Melik Adil ile anlaşma yoluna gidecek ve Melik Zahir Gazi'ye karşı da güvenini kaybedecektir. Bu konu hakkında bk. İbnü'l-Esir, XII, 142; İbnü'n-Nazif, 17-18; Ebu'l-Ferec, II, 473.

⁷⁶ Anlaşmanın metni için bk. İbnü'n-Nazif, 18-19; İbnü'l-Esir, XII, 142.

Melik Efdal Anadolu Selçuklularına Yanaşıyor

Melik Efdal, babasının ölümünden sonra giriştiği mücadelelerin neticesinde el-Cezire'deki bazı bölgelerle yetinmek zorunda kalmışsa da henüz saltanattan tümü ile ümidini de kesmemiştir. O, el-Cezire'deki Artuklular ve Halep hâkimi Melik Zahir Gazi ile temaslarda bulunuyor ve amcasının zayıf bir anını kolluyordu. Melik Efdal'ın el-Cezire bölgesinde kendi aleyhine bir takım faaliyetlere giriştiğini haber alan Melik Adil, 599/1203 yılında harekete geçerek Melik Zahir'e elçi gönderdi ve ona Melik Efdal'ın elinde bulunan Necm kalesini⁷⁷ almasını teklif etti. Diğer yandan Urfa'da kendi naipliğini yapmakta olan oğlu Melik Eşref'e de haber gönderen Melik Adil, ondan da yine Melik Efdal'ın beldeleri arasında bulunan Suruc⁷⁸ ve Rasu'l-Ayn'ı ele geçirmesini istemiştir. Melik Eşref vakit geçirmeden babasının emrini yerine getirirken Melik Zahir önce kardeşinden Necm kalesini istemiş fakat red cevabı alınca kaleyi kuşatarak ele geçirmiştir. Elinde sadece Sümeysat kalesi ile kalan Melik Efdal, aynı zamanda Selahaddin'in hanımlarından olan annesini, amcası Melik Adil'in katına şefaataçı olarak göndererek beldelerinin iadesini rica etmiş fakat amcasından bu konuda red cevabı almıştır. Yine Melik Efdal, Melik Zahir'e de bir elçi göndermiş ve ondan hiç olmazsa Necm kalesi karşılığında bir miktar para ve birkaç köy vermesini rica etmiş ancak yine olumsuz bir cevap almıştır⁷⁹.

Tüm bu gelişmeler üzerine kendisine bir hamî arayışına girişen Melik Efdal, aynı yıl içinde Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleymanşah'a elçi göndererek hutbeyi onun adına okutmaya ve yine onun adına sikke bastırmaya başlamıştır. Rükneddin Süleymanşah da, Melik Efdal'e hilatler yollayarak kendi himayesine almıştır⁸⁰. Böylelikle Rükneddin Süleymanşah, Selahaddin Eyyubî'nin oğullarından birini kendi saflarına katarken belki de Eyyubî ailesi içinde çıkabilecek olası bir kargaşa ve mücadele dönemine Melik Efdal'ın hamîsi sıfatıyla katılmayı da düşünmüş olmalıdır. Nitekim bu şekilde bir teşebbüse Süleymanşah'ın yeğeni olan I. İzzeddin Keykavus girişecektir.

Öte yandan Melik Adil'in, yeğenin bu ittifakı karşısında sessiz kaldığını görmekteyiz. Belki de o, Süleymanşah ve Melik Efdal'ın yanlarına Melik Zahir'i de alarak kendisine karşı kuzey Suriye'de güçlü bir ittifak

⁷⁷ Necm Kalesi, Menbic'e dört fersah uzaktadır ve Harran üzerinden Dimaşk'a giden ticaret yolunun da en önemli duraklarından biridir. Bk. Yakut, IV, 391; Le Strange 1905, 107.

⁷⁸ Tarımsal açıdan el-Cezire'nin en verimli beldelerinden biri olan Suruc için bk. Plessner 1979; Suyla Doğan Kent Şanlı Urfa, (editör: Şaziye Karlıklı), Garanti Leasing yay., İstanbul 1999, 227.

⁷⁹ İbnü'l-Esir, XII, s. 155-156; İbnü'l-Adim, III, s. 154; Açıanal 1997, 109.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, XII, 156; İbn Vasil, III, 152; Ebu'l-Ferec, II, 486; Gottschalk 1958, 51; Açıanal 1997, 109.

kurmalarından çekinmekteydi ki ilerleyen zamanlarda Melik Zahir'in de I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile ittifak yapması onu bu endişelerinde haklı çıkaracaktır.

Melik Efdal'in Anadolu Selçukluları Hizmetindeki Faaliyetleri

a. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Tarafından Harput Artukluları'na Yardıma Gönderilmesi

581/1185 yılında Hısn Keyfâ Artuklularından ayrılan Harput Artukluları⁸¹ üzerine 601/1205 yılında Melik Adil'in Urfa ve Harran'da naibi olan oğlu Melik Eşref ile Hısn Keyfa Artuklu hükümdarı Nâsireddin Mahmud, ortak bir sefer düzenlemişlerdir.

Hısn Keyfa Artukluları bir yıl kadar önce Melik Adil'in, el-Cezire bölgesinde otorite tesis etme konusunda yardımcı olmuşlardı. Bu yardımın mükâfatı olarak bir zamanlar Hısn Keyfâ'ya bağlı olan Harput'un ele geçirilmesi için Melik Eşref'ten yardım sözü almışlardı. Zira Harput Artuklularının kuruluşundan itibaren Hısn Keyfâ Artuklu hükümdarlarının en büyük amaçlarından biri bu beldeyi yeniden kendi sınırları içine katmak olmuştur.

601/1205 yılında Artukluların Harput kolunun kurucusu olan İmadeddin Ebubekir'in ölmesi ve yerine oğlu Nizameddin İbrahim'in geçmesi Hısn Keyfâ Artuklu hükümdarına aradığı fırsatı vermiştir. Diğer yandan Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü Harput Artuklularını geçici bir süre de olsa hamisiz bırakmıştır⁸². Bu olumlu gelişmeleri değerlendirmek isteyen Nâsireddin Mahmud, Melik Eşref'e daha önce vermiş olduğu yardım sözünü hatırlatmıştır. İki hükümdar ordularını Harput önlerinde birleştirerek Şaban 601/Mart-Nisan 1205 tarihinde şehri muhasara altına almışlardır⁸³. Bununla beraber Anadolu Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev ağabeyinin

⁸¹ Söz konusu yıl içinde Hısn Keyfa hâkimi olan Artuklulardan Nureddin Muhammed b. Karaarslan Musul'u muhasara eden Selahaddin Eyyubi'ye kendi kardeşi İmadeddin Ebubekir'i bir miktar askerle yardıma göndermişti. İmadeddin bu sefere çıkmışken Nureddin Muhammed ölmüş ve yerine de Hısn Keyfa ümerası tarafından küçük yaştaki oğlu Sökmen geçirilmişti. Musul seferi sonrasında en azından yeğenine naiplik yapmayı planlayan Ebubekir'in bu isteği gerçekleşmemiş ve o da Harput'u kuşatarak yeğeninden alma yoluna gitmiştir. Bu olay sonrasında Artuklular'ın Harput şubesi kurulurken Selahaddin Eyyubi'nin tepkisinden çekinen İmadeddin Ebubekir de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'a itaat arz etme yoluna gitmiş ve Harput Artukluları bu tarihe kadar da Eyyubîlere karşı Anadolu Selçuklularını tercih etmeye devam etmişlerdi. Bk. İbnü'l-Esir, XI, 407; Alptekin 1991, 417.

⁸² Turan 1993, 177.

⁸³ İbnü'l-Esir, XII, 170-171; Ebu'l-Ferec, II, 487; Humphreys 1977, 128.

ölümü üzerine ikinci defa oturmuş ve böylelikle söz konusu devlet dış siyasette yine aktif bir hale gelmiştir. Muhasaranın şiddetlenmesi üzerine Nizameddin İbrahim, metbû olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemiştir.

Gelişmeler üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sümeysat hakimi olan tabîi Melik Efdal'i 6.000 kişilik bir kuvvetin başında Harput'un yardımına göndermiştir. Melik Efdal'in idaresi altındaki ordunun Malatya'ya geldiğini haber alan Melik Eşref ve Nasireddin Mahmud, iki ateş arasında kalmaktan çekinerek muhasarayı kaldırmışlar ve geri çekilmişlerdir. Geri çekilirken de Harput Artuklularına ait olan iki kaleyi 2 Zilhicce 601/22 Temmuz 1205 günü ele geçirdikten sonra her iki hükümdar da beldelerine dönmüşlerdir. Diğer yandan güçlerini birleştiren Melik Efdal ve Harput hâkimi Nizameddin İbrahim, muhasaracıları takip etmişler ve onların ele geçirdikleri iki kaleyi kuşatmışlarsa da geri alamamışlardır. Bunun sonucunda Melik Efdal, Sümeysat'a, Nizameddin İbrahim ise Harput'a dönmüştür⁸⁴. Böylelikle Anadolu Selçuklu sultanı, tabîi olan Harput hükümdarına zamanında yardım etmek suretiyle hem onun hem de Sümeysat hâkimi Melik Efdal'in güvenini kazanmıştır.

Melik Efdal'in Anadolu Selçuklularına olan tabîyeti 599–615/1203-1218 yılları arasında aralıksız devam edecek fakat 615/1218 yılında gerçekleşen bir hadise sonunda Melik Efdal, Anadolu Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus ile olan bağlarını koparacaktır.

b. I. İzzeddin Keykavus'un Halep seferi ve Melik Efdal'in Eyyubî Hanedanına Yakınlaşması

Kaynaklarımız, Harput muhasarasından sonra Melik Efdal'le ilgili derin bir sessizliğe gömülürler. Zira Melik Efdal'in tabî olduğu Anadolu Selçuklu hükümdarlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev, güney siyasetini daha ziyade Ermeniler üzerine yaptığı seferlerle sınırlı tutmuş ve Eyyubî hanedanından da Halep hâkimi Melik Zahir Gazi ile ittifak yapmakla yetinmiştir⁸⁵. Oğlu ve halefi olan I. İzzeddin Keykavus ise daha ziyade Anadolu Selçuklu Devletini önemli bir ticari merkez durumuna getirmeyi planlamış ve seferlerini bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Sinop ve Antalya'yı fethetmek suretiyle Anadolu Selçuklu ticaretini denizlere taşıyan I. İzzeddin Keykavus, Ermeniler üzerine 613/1216 yılında bir sefere çıkmış ve böylelikle güneyden gelen ticaret yolunun da

⁸⁴ İbnü'l-Esir, XII, 171; Gottschalk 1958, 40; Ardıçoğlu 1964, 49; Vath 1987, 132; Baykara 1997, 32-33.

⁸⁵ İki hükümdar kendi aralarında yaptıkları anlaşmanın bir sonucu olarak Kilikya Ermeni krallığına ortak bir sefer de düzenlemişlerdir. Bk. Cahen 1979, 132; Sevim 1983, 33-34; Baykara 1997, 39.

güvenliğini sağlamıştır. Bununla beraber o, babası zamanından beri iyi ilişkilerde bulunulagelmiş olan Halep meliki Melik Zahir Gazi ile de bu sefer esnasında bozuşmuştur⁸⁶.

Diğer yandan Halep şehrinin ticarî açıdan ehemmiyeti de Anadolu Selçuklu sultanının malumuydu. Fakat bu şehri yöneten Melik Zahir Gazi, Selahaddin'in çocukları arasında devlet yönetimindeki yeteneği ile sivrilmiş bir kişiydi. Eyyubî ülkesinin diğer büyük merkezleri Melik Adil ve çocuklarının kontrolüne geçerken o, Halep gibi önemli bir merkezi kontrolünde tutmayı başarmış, bu şehri 582/1186 yılından itibaren babasına niyâbeten yönetmeye başlamış ve Selahaddin Eyyubînin ölümü ile de şehrin idaresini doğrudan doğruya üstlenmişti⁸⁷.

Halep, Suriye'nin iç kesimlerindeki ovalardan elde edilen tahıl ve meyve ağaçlarından sağlanan ürünlerin ve göçebelerin beslediği koyun ile çöl bedevilerinin beslediği deve gibi hayvanların satış ve mübadele merkeziydi⁸⁸. Aynı zamanda Anadolu, Hicaz, Yemen, Umman, Hindistan, Çin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi beldelerden getirilen ipek, fildişi, seramik ve dokuma gibi mamüllerin de bulunabildiği bir ticarî merkez konumundaydı⁸⁹. Öte yandan Haçlı seferleri sonrasında Suriye kıyılarında ve Antakya'da küçük prenslikler kuran Haçlılar için de Halep her türlü ticarî emtianın bulunabildiği bir şehirdi⁹⁰. Kısacası XIII. yüzyıl başlarında Halep, dünyanın en önemli ticarî merkezlerinden biri konumundaydı.

Melik Aziz'in ölümü nasıl ki Melik Efdal için büyük bir fırsatı da beraberinde getirdiyse, 615/1218 yılında Halep hâkimi Melik Zahir Gazi'nin ölümü de yine Melik Efdal için büyük bir fırsatı beraberinde getirdi. Melik Zahir, öldüğü zaman henüz üç yaşında olan ve Melik Adil'in kızı Dayfe Hatun'dan doğan Melik Aziz isminde bir erkek çocuğunu veliht tayin etmişti. Bu durum Halep içinde hizipleşmelere yol açmış ve şehrin ileri gelenleri üç farklı görüş ortaya atmıştır. İlk olarak Melik Aziz'in yaşının küçük olması nedeniyle kendisine Sümeysat'ta bulunan amcası Melik Efdal'in naib olması gerektiği ileri sürülmüştür ki bu görüş Halep'te büyük bir taraftar kitlesi bulmuştu. İkinci görüşe göre de bir naib gerekliydi, ama bu Melik Efdal değil,

⁸⁶ Koca 1997, 41-42. Keykavus'un Halep seferine çıkmasının da en büyük nedeni hiç şüphesiz ticaret yollarının hakimiyeti meselesidir. Nitekim Keykavus, Halep seferi esnasında aynı zamanda ticaret kervanlarının güzergâhı olan Adıyaman, Marzban, Ra'ban, Tell-Başir, Halep yolunu izleyerek bu güzergâhtaki kaleleri ele geçirmiştir ki bu da seferin gerçek mahiyeti hakkında bize bilgi verir. Söz konusu güzergâh için bk. Özergin 1959, 129-130.

⁸⁷ Yazıcı 1997, 242.

⁸⁸ Hourani 1997, 143.

⁸⁹ Yazıcı 1997, 244.

⁹⁰ Heyd 1975, 192.

eski Mısır hâkimi ve Melik Zahir'in hem yeğeni hem de damadı olan Melik Mansur b. Melik Aziz olmalıydı⁹¹. Son görüş ise Melik Aziz'e Melik Zahir Gazi'nin en sadık memluku Şihabeddin Tuğrul ile Melik Aziz'in annesi Dayfe Hatun'un niyabet etmesi yönündeydi. Melik Zahir'in ölümünden sonra hazine ve ordu Şihabeddin Tuğrul'un eline geçmişti. Bu nedenle son grup diğer grupları sindirmeyi başardı. Fakat bu mücadele esnasında ilk görüşü benimseyenlerden bazıları Anadolu Selçuklu devletine sığınarak I. İzzeddin Keykavus'u Halep işlerine müdahale konusunda teşvik etmişlerdir⁹². Halep'in ticarî ve stratejik öneminin farkında olan Anadolu Selçuklu sultanı, böylelikle harekâtını meşrû bir zemine dökme fırsatını da yakalamıştır.

Melik Efdal'e bir mektup yazan Keykavus, onu davet etmiş ve Melik Efdal'in davete icabeti sonrasında da aralarında bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşmaya göre iki müttefik önce Halep Eyyubîlerinin topraklarına bir sefer düzenleyecekler ve bu sefer sonrasında söz konusu beldeler tümüyle Melik Efdal'e bırakılacaktı. Melik Efdal, hâkim olduğu Halep ve çevre beldelerde I. İzzeddin Keykavus namına hutbe okutarak sikke kestirecekti. Daha sonra iki müttefik doğuya yönelerek Melik Eşref'e ait olan beldelerden Harran ve Ruha (Urfâ) üzerine yürüyerek burayı ele geçirecekler ve bu yerler de I. İzzeddin Keykavus'un yardımına karşılık Anadolu Selçuklularına terk edilecekti⁹³.

Öte yandan Eyyubîlerin içinde bulunduğu ortam da bu seferi cazip hale getiriyordu. Zira Haçlılar 615/1218 yılında Dimyat'a şiddetli bir saldırıda bulunmuşlar ve Eyyubîlerin kalbi durumundaki Mısır'ı tehdit eder bir konuma ulaşımlardı. Melik Adil, Eyyubî hanedanına mensup bütün melikleri Haçlılarla mücadele için Mısır'a çağırmış, el-Cezire'deki oğlu Melik Eşref ile Hıms hâkimi Melik Mücahid'i Kuzey Suriye ve el-Cezire'deki toprakların korunması ile vazifelendirmişti. Bununla beraber bu iki melik aynı zamanda Filistin sahillerine akınlar düzenleyerek Haçlıların dikkatini bir merkeze toplamalarını önlemekle de görevli idiler. Bu nedenle olası bir saldırı durumunda Halep çok zor durumda kalacaktı.

Sefer için hazırlıklarını tamamlayan müttefikler, Marzban, Raban, Tell-Başir üzerinden Halep'e gitmek üzere Yabanlu yaylağından yola çıkmışlardır.

⁹¹ Melik Mansur, 596/1200 yılında Mısır'da kendisine naiplik yapan Melik Adil tarafından Harran'a sürülmüş ve buradan Melik Zahir'in yanına giderek onun hizmetine girmiş ve damadı olmuştur. Daha fazla bilgi için bk. Ahmed b. İbrahim el-Hanbelî, 307-308.

⁹² İbnü'l-Esir, XII, 305-306; Gottschalk 1958, 71; Koca 1997, 48.

⁹³ İbnü'l-Esir, XII, 306-307; İbn Vasil, III, 263-264; Ebu'l-Ferec, II, 500-501; Gottschalk 1958, 72; Humphereys 1977, 159. Öte yandan bu gelişmeler Halep'de de endişe ile izleniyordu. Endişe edilmesinin en önemli nedeni ise şehrin Melik Efdal'in eline geçmesi halinde Melik Adil'le, Melik Efdal arasında daha önceden de varolan gerginliğin yeniden alevlenmesi ve Halep'in bu durumdan büyük zararlarla çıkması yönünde duyulan korkudur.

İlk olarak Marzban kalesini kuşatan müttelikler üç günlük bir muhasaranın ardından kaleyi ele geçirmişlerdir⁹⁴. Yürüyüşe devam eden ordu, Ra'ban kalesini muhasara altına almıştır. Müdafiler bir müddet direndiler ise hiçbir yerden yardım alma ümitleri olmadığı için kaleyi I. İzzeddin Keykavus'a teslim etmişlerdir. O da kaleyi Halep mülkünden olduğu için daha önce söz verdiği gibi Melik Efdal'e teslim etmiştir⁹⁵. Bu hareket Melik Efdal'in ve Anadolu Selçuklu sultanının yanında bulunan diğer emirlerin Keykavus'a olan itimat hislerini arttırmış olmalıdır.

Ra'ban'ı ele geçiren I. İzzeddin Keykavus, Halep'in kuzeybatısında yer alan ve adeta bu şehrin kilidi konumunda bulunan Tell-Başir kalesi üzerine yürümüştür. Bu önemli kaleyi hayli zaman muhasara eden Keykavus, sonunda bir savaş hilesi ile ele geçirmiştir⁹⁶. Bununla beraber Halep açısından oldukça kilit bir noktada bulunan kaleyi I. İzzeddin Keykavus, daha önce yapmış olduğu anlaşmanın aksine Melik Efdal'e vermemiş ve Tell-Başir'i kendi hizmetinde olan Maraş emiri Nusreddin Hasan'ın kardeşine bırakmıştır. Bu hareket tarzı karşısında Halep'in asla kendisine verilmeyeceğini anlayan Melik Efdal de Anadolu Selçuklu sultanından soğumuştur.

Halep'in kendisine verilmesi karşılığında kendi ailesi ile karşı karşıya gelmeyi göze alan Melik Efdal, şimdi büyük bir düş kırıklığı yaşıyordu. Bununla beraber herşeyin bitmediğinin de farkında olan Eyyubî meliki, Kuzey Suriye coğrafyasını iyi tanıması nedeniyle Anadolu Selçuklu sultanını Menbic'in alınması yönünde ikna etti. Zira Menbic, el-Cezire hâkimi olan Melik Eşref'in beldelerine açılan bir kapı konumundaydı. Keykavus'la görüşen Melik Efdal, hem Halep'in yardımına gelebilecek tek güç durumundaki Melik

⁹⁴ Merzban kalesinin ele geçirilmesinden sonra Maraş emiri Nusreddin Hasan da askerleri ile gelerek Anadolu Selçuklu ordusuna katılmıştır. Bk. İbn Bibi, 205. Ayrıca Maraş emiri Nusreddin Hasan Bey'in bu sefer sırasındaki faaliyetleri için bk. Gökhan, 2001. Diğer yandan Arap kaynakları Marzban kalesinin ele geçirilmesinde bahsetmedikleri gibi bu kalenin anlaşma gereği Melik Efdal'e teslim edilip edilmediğini de bilememekteyiz.

⁹⁵ İbnü'l-Esir, XII, 306-307; İbnü'l-Adim, III, 181; İbn Vasil, III, 264; Ebu'l-Ferec, Raban ile Antep'i karıştırır. Bk. Ebu'l-Ferec, II, 501. Arap kaynaklarının Ra'ban kalesinin Melik Efdal'e teslimi konusunda ittifak halinde olmalarına rağmen İbn Bibi, söz konusu kalenin Maraş emiri Nusreddin Hasan'ın damadına verildiğini söylemekle Arap kaynakları ile tenakuza düşer. Bk. İbn Bibi, I, 205. Bununla beraber Melik Efdal'in Ra'ban'dan sonra ele geçirilen Tell-Başir kalesinin kendisine teslim edilmemesi nedeniyle I. İzzeddin Keykavus'la olan ittifakını bozduğu göz önüne alınırsa Ra'ban kalesinin Melik Efdal'e teslim edilmiş olması daha akla yatkın bir ihtimaldir. Aksi halde ittifak daha erken bozulabilirdi.

⁹⁶ Tell-Başir'in uzun süre direnmesi üzerine Anadolu Selçuklu sultanı, şehir halkının geçim kaynağı olan meyve ağaçlarının kesilmesini emretmiş bu durum karşısında Tell-Başir kalesine sığınmış olan yöre halkının baskısıyla Melik Zahir'e bağlı olan kale hâkimi Fetheddin el-Yarukî teslim olmuştu. Bk. İbn Bibi, I, 206.

Eşref'in bu bölgeden geçişini önlemek hem de Halep'in ele geçirilmesinden sonra el-Cezire'ye emin bir biçimde geçmek için Menbic'in alınmasının zorunlu olduğuna sultanı inandırdı. Melik Efdal'in asıl maksadı ise Halep'in kuşatılmasını geciktirmek ve şehre, yardım temin edebilmesi için zaman kazandırmaktı.

Menbic I. İzzeddin Keykavus tarafından bir müddet muhasara edildikten sonra alındı. Ancak bu gecikme Halep'te bulunan Melik Aziz'in naibi Şihabeddin Tuğrul'a, Melik Eşref komutası altında bir Eyyubî kuvvetinin yardıma gelmesine yetti de arttı bile⁹⁷. Melik Eşref, Anadolu Selçuklu ordusunu Halep'in kuzeydoğusunda yer alan Buza'a vadisinde karşıladı. Bu arada Melik Efdal de amcası Melik Adil'e mektup yazarak olanlardan dolayı özür dilemiş ve bunun akabinde de askerleri ile Melik Eşref'in saflarına katılmıştır. Melik Efdal'in katılımı ile daha da güçlenen Melik Eşref, bir savaş hilesi ile iki ordunun ana kuvvetleri birbirine girmeden I. İzzeddin Keykavus'u Halep önlерinden çekilmek ve seferden vazgeçmek zorunda bırakmıştır⁹⁸.

Halep seferi pek çok açıdan değişik sonuçlar doğurmuştur. Melik Efdal, 599/1203 yılından beri devam ede gelen Anadolu Selçuklu Devletini metbû tanıma politikasını bırakarak uğradığı hayal kırıklığının da tesiri ile Eyyubi

⁹⁷ Keykavus'un sefere çıkması esnasında Şihabeddin Tuğrul, Melik Adil'e ve onun el-Cezire hâkimi olan oğlu Melik Eşref'e yardım maksadıyla elçiler göndermişti. Melik Adil, Suriye'nin kalbine inen Halep gibi önemli bir merkez in bu şekilde bir tazyike maruz kalması üzerine oğlu Melik Eşref'e mektup yazarak derhal Halep'in yardımına koşmasını bildirmiş, Melik Eşref de babasının bu emrini yerine getirmiştir. O beraberinde kendi askerlerinin yanı sıra Benû Tayy gibi Arap kabilelerinden bazıları da olduğu halde Halep'e gelmişti. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 307; İbnü'l-Adim, III, 181; İbn Vasil; III, 264. Diğer yandan İbn Bibi, Anadolu Selçuklu ordusunun sayısı hakkında teferruathil bilgiler verirken, Melik Efdal'in bu orduya kaç kişilik bir kuvvet ile katıldığı ya da Melik Eşref'in beraberinde getirdiği asker sayısı hakkında sessiz kalır. Ne yazık ki Arap kaynakları da bu konuda suskundurlar. Bk. İbn Bibi, I, 209.

⁹⁸ Melik Eşref, Halep'te iken Anadolu Selçuklu ümerasını tanıyan bir tacir bulmuş ve bu tacir onun emri ile Anadolu Selçuklu ordugâhına giderek Selçuklu ümerasından bazı kimselerin Melik Eşref tarafından para ve bazı hediyeler karşılığında satın alındığı şayiasını yaymıştır. Bu haber Anadolu Selçuklu sultanının kulağına gitmiş ve tacir huzura çağırılmıştır. Huzurda söylediği şeyleri ispatlayabileceğini ifade eden tacirin yanına birkaç asker konularak daha önceden bir yerde hazırlanmış ve gizlenmiş olan hediye ile paralar Anadolu Selçuklu sultanının huzuruna getirilmiştir. Kısa bir süre sonra da Anadolu Selçuklu öncü birliklerinin kendilerinin çok daha az sayıdaki Eyyubî öncülerine aralarındaki anlaşmazlık yüzünden yenilmeleri ile dehşete düşen I. İzzeddin Keykavus, ihanete uğradığı düşüncesiyle seferi sonlandırarak ülkesine dönmüştür. Bu konu hakkında bk. İbn Bibi, I, 208-209. Diğer yandan bu olayın farklı bir versiyonu da Urfaî Süryani Mihael'in vakayinamesinde yer alır. Onun anlatımına göre Halep naibi, Kilikya Ermeni kralından yardım talebinde bulunmuş, kral da, Keykavus'a sefere devam etmesi halinde Melik Eşref tarafından satın alınan 40 Selçuklu emirinin kendisine ihanet edeceğini bildirerek Anadolu Selçuklu sultanının içine kurt düşürmüştür. Bk. Patrik Mihael, 296.

ordusunun saflarında yer almıştır. Yine o, bu sefer esnasında ele geçirmiş olduğu Ra'ban kalesini de Melik Eşref'e teslim etmek zorunda kalmış ve bu seferden hiçbir kazanç sağlayamamıştır⁹⁹.

Melik Efdal'in Ölümü

Melik Efdal'in 615/1218 yılında iştirak ettiği Halep seferi aynı zamanda kendisinin son seferi olmuştur. Kaynaklar, bu sefer sonrasında onunla ilgili olarak sessizliklerini muhafaza ederler. Sadece 622/1224-1225 yılı olayları zikredilirken, Melik Efdal'in Sümeysat'ta Safer 622/Şubat-Mart 1225 yılında vefat ettiğini¹⁰⁰ ve cenazesinin de Halep'e götürülerek şehrin dışına gömüldüğünü belirtmekle iktifa ederler¹⁰¹.

Melik Efdal ömrünün son günlerini, kendisine koca bir hayal kırıklığı yaşıyan siyasi mücadeleler yerine, kitap istinsah etmekle geçirmiştir¹⁰².

Kaynaklarımız, Melik Efdal'in insanî vasıflarının üst düzeyde olduğu yönünde hemfikirdir. Bununla beraber bu yazımızda da defalarca temas edildiği gibi kendisinin devlet yönetiminde aynı vasıflara sahip olduğu söylenemez¹⁰³. Belki de Melik Efdal'in en büyük şanssızlığı batılı araştırmacıların "Çölün Tilkisi" şeklinde isimlendirdiği¹⁰⁴ amcası Melik Adil ile hâkimiyet mücadelesine girmek zorunda kalmasıdır. Öte yandan onun bir diğer önemli rakibi de Selahaddin'in oğulları içerisinde siyasete ve devlet yönetimine en yatkın olan Halep hakimi Melik Zahir Gazi olmuştur. Bu nedenle saltanatının ilk yıllarında büyük avantajlara sahip olan Melik Efdal, ilerleyen yıllarda bu avantajını iyi koruyamamış ve sonrasında Sümeysat'la yetinmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Melik Adil'in ölümünden sonra Eyyubî ailesinin en yaşlı bireylerinden biri olan ve devlet kurucusu bir şahsın oğlu olmak gibi bir manevî nüfuzu elinde bulunduran Melik Efdal'i, ömrünün son günlerinde kimse rahatsız etmemiştir.

Melik Efdal'in ölümünden sonra, çocuklarından Melik Mufaddal babasının elinde kalan yegâne merkez konumundaki Sümeysat'ta hakimiyetini tesis etmiştir. Melik Mufaddal, Mısır hükümdarı Melik Kâmil ve Dımaşk hakimi Melik Eşref'in, Alaeddin Keykubad'a karşı düzenledikleri Anadolu

⁹⁹ İbnü'l-Esir, XII, 308; Koca 1997, 58.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, XII, 388; İbnü'n-Nazif, 111; İbnü'l-Adim, III, 196.

¹⁰¹ İbn Hallikan, III, 421; İbnü'l-Adim, III, 196; İbn Kesir, XIII, 229; Şeşen, 2004, 63

¹⁰² İbnü'l-Esir, Melik Efdal'in hatıralarını kendi gözü ile görmüş ve beğenmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, XII, 388.

¹⁰³ İbnü'n-Nazif, 111; Ebu'l-Ferec, II, 518.

¹⁰⁴ Blaum 2000, 206.

seferine iştirak etmiştir¹⁰⁵. Bu nedenle de hemen ertesi yıl Sümeysat ve çevresi Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaaddin Keykubad'ın gönderdiği bir ordu tarafından yağmalanmıştır¹⁰⁶. Şehir, 635/1237 yılında bu bölgeye akınlar düzenleyen Harezmlilerin yağmasına maruz kalmıştır¹⁰⁷. Söz konusu yağmadan bir sene sonra Anadolu Selçuklu ordusu vezir Saadeddin Köpek'in emri ile Sümeysat'ı kuşatmış ve ele geçirmiştir¹⁰⁸. Bu olayın akabinde Sümeysat'taki Eyyubî idaresi de tarihe karışmıştır.

¹⁰⁵ İbnü'l-Adim, III, 217; İbn Vasıl, V, 75; Kaya 2000, 191.

¹⁰⁶ Ebul-Ferec, II, 534.

¹⁰⁷ Demirkent 1979, 236.

¹⁰⁸ İbn Bibi, II, 30-31.

BİBLİYOGRAFYA

A. Tarihi Kaynaklar

- Ahmed b. İbrahim el-Hanbelî;
Şifau'l-Kulûb fi Menakıb-ı Benî Eyyûb, Tarihsiz.
- Ebu'l-Ferec Ebu'l-Ferec, Abu'l-Farac Tarihi (İngilizceden çeviren: Ömer Rıza Doğrul), II, TTK Yay. Ankara 1950.
- İbn Bibi İbn Bibi; el-Evamiru'l Alâiyye fi'l-Umuri'Alâiyye, (çev: Mürsel Öztürk), I, Ankara 1996,
- İbn Hallikan İbn Hallikan; Vefeyatu'l-a'yan ve enbau ve ebnai'z-zaman (neşr: Dr. İhsan Abbas), III, Beyrut (tarihsiz)
- İbn Kesir İbn Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye (çev: Mehmet Keskin), XIII, İstanbul 1995.
- İbn Vasıl İbn Vasıl, Müferricu'l kurûb fi ahbar-ı benî Eyyûb (neşr: H. M. Rabi'), III, Kahire 1972-1977.
- İbnü'l-Adim İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb min tarihi'l-Haleb (neşr: Sami ed-Dehhan), III, Şam 1968.
- İbnü'l-Esir İbnü'l-Esir; el-Kâmil fi't-Tarih (çev: Abdülkerim Özeydın), XII, İstanbul 1987.
- İbnü'n-Nazif İbnü'n-Nazif el-Hamavî, Tarihu'l-Mansurî, (neşr: Ebu'l Iyd Dudu), Cezayir 1981
- Patrik Mihael Patrik Mihael; *Süryani Patrik Mihael'in Vekayinamesi 1042-1195*, (çev: Hrant Andreasyan), Ankara 1944
- Sıbt İbnü'l-Cevzi Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z-zaman fi tarihi'l-ayân, II, Haydarabad 1953.
- Yakut Yakut el-Hamavî, Mu'cemü'l-Buldan, Beyrut 1986, III.

B. Araştırma Eserleri

- Açanal 1997 Hasan Açanal; *Urfa Tarihi*, Şurkav yay., Şanlıurfa.
- Alptekin 1991 Coşkun Alptekin; "Artuklular", *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul.
- Ardıçoğlu 1964 Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Yollarında*, İstanbul.
- Artuk ve Artuk 1971 İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslamî Sikkeler Katologu*, I, İstanbul.
- Artuk ve Artuk 1993 İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, İstanbul.
- Balog 1980 Paul Balog, *The Coinage of Ayyubids*, London.
- Baykara 1997 Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, Ankara.
- Bezer 2000 Gülay Öğün Bezer; *Begteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği (526-630 / 1132-1253)*, İstanbul.
- Blaum 2000 Paul A. Blaum; "Güneşteki Kartallar: Selahaddin'den Sonra Eyyubiler", *Selahaddin'in Mirası*, İstanbul.
- Cahen 1979 Claude Cahen; *Osmanlılardan önce Anadolu'da Türkler*, (çev: Yıldız Moran), İstanbul.
- Dahlmanns 1975 F. J. Dahlmanns; *Al-Malik Al-Adil Agypten und der Vordere Orient in den Jahren 588/1193 bis 615/1218*, Grevenbrück.
- Demirkent 1979 Işın Demirkent, "Sümeysat", *İA. XI*, İstanbul, 236.
- Gottschalk 1958 H. L. Gottschalk, *Al-Malik Al-Kâmil von Egypten und seine Zeit*, Weisbaden.
- Gökhan 2001 İlyas Gökhan, "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey", *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Konya 2001, 335-345.
- Hartmann 1986 Angelica Hartmann, "al-Malik al-Mansur (gest. 617/1220) ein Ayyubidischer Regent und Geschichtschreiber", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, CXXXVI, 570-606.

- Heyd 1975 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev: E. Ziya Karal), I, Ankara.
- Hourani 1997 A. Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (çev: Y. Alogan), İstanbul.
- Humphereys 1977 Stephen Humphereys, *From Saladin to the Mongols (1193-1260)*, Albany.
- Kaya 2000 Önder Kaya; *Eyyubî Devleti Meliklerinden I. El-Eşref Muzaffereddin Musa Döneminin Siyasî Tarihi (597/1200 – 635/1237)*, M.Ü. Türkiyat Araşt. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kılıç 2001 Mustafa Kılıç; *Melik Nasır Salahaddin Yusuf II devrinde Eyyubiler Devleti: Hicri 634-659 / Miladi 1234-1261*, M.Ü. Türkiyat Araşt. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İst.
- Koca 1997 Salim Koca; *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara.
- Monte 1941 J. L. Monte, "Taki ad-Din. Prince of Hama", *Muslim World*, 149-160.
- Özergin 1959 Muammer Kemal Özergin; *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İÜEF. Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Plessner 1979 M. Plessner, "Suruc", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Sevim 1983 A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK. Yay, Ankara.
- Le Strange 1905 Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge.
- Suyla Doğan Kent Şanlı Urfa*, (editör: Şaziye Karlıkl), Garanti Leasing yay., İstanbul 1999.
- Sümer 1991 Faruk Sümer, "Eyyubi Hükümdarı el-Melikül Adil ve Komşu Türk Hanedanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 72, İstanbul.
- Şeşen 1971 Ramazan Şeşen; "İmâd al-Dîn al-Kâtib al-İsfahanî eserlerinde Anadolu tarihi ile ilgili bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara.
- Şeşen 1983 R.Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul.
- Şeşen 1993 R.Şeşen, "Eyyubiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul.

Önder Kaya

- Şeşen 2004 R. Şeşen, "el-Melikü'l-Efdal Ali" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, İstanbul.
- Turan 1993 O. Turan; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- Vath 1987 Gerhard Vath, *Die Geschichte der Artuquidischen Fürstentümer in Syrien und Der Gazira'l-Furatiye (496 / 812 – 1002 / 1409)*, Berlin.
- Yazıcı 1997 Talib Yazıcı; "Halep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İstanbul.

Önder Kaya